

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตญฺญตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF GRATEFULNESS (KATAÑÑUTĀ)
IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระมหาบุญกอง คุณาโร (มหา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๘
ISBN 974-364-321-4

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๘

ISBN 974-364-321-4

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF GRATEFULNESS (KATAÑÑUTĀ)
IN THERAVĀDA BUDDHA**

PHRAMAHA BOONKONG GUNADHARO (MAHA)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาไพเราะ จิตสีโล)

.....กรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก)

.....กรรมการ

(ผศ.ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

.....กรรมการ

(ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

.....กรรมการ

(ดร. สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระเมธีรัตนดิลก

ประธานกรรมการ

ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ดร. สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ผู้วิจัย** : พระมหาบุญกอง คุณาโร (มหา)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระเมธีรัตนดิลก ป.ธ. ๘, พธ.บ., M.A., Ph.D.
  - : ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๘, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
  - : ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย ป.ธ. ๓, พธ.บ., M.Ed., Ph.D.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและประเทศไทย

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญู หมายถึง ความตระหนักรู้ในคุณของบุคคล สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตนเองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กตเวทิตี คือ การตอบแทนคุณความกตัญญูเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความกตัญญู เป็นมงคลอันสูงสุด

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัว บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกสำนึกในบุญคุณและคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม และช่วยเหลือกุศลสังคมส่วนรวมด้วยความเมตตากรุณา การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำความสุข ความเจริญ และสิริมงคลมาสู่ชีวิตตนเอง คนผู้ที่ขาดความกตัญญู ย่อมไม่น่าคบหา และเป็นสาเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม

พระพุทธศาสนาส่งเสริมความกตัญญูกตเวทิตี สอนให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่ของตนเอง เริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อหน้าที่ในครอบครัว เช่น หน้าที่ของบิดา

มารดา หน้าที่ของบุตรธิดา เมื่อทุกคนปฏิบัติตามหลักความกตัญญูแล้ว จะก่อให้เกิดความเจริญด้านจิตใจ ซึ่งจะส่งผลให้สังคมนั้น ๆ มีความสงบสุขและร่มเย็นตลอดไป

หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู เช่น พรหมวิหาร และสังคหวัตถุ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความรัก ความเมตตาต่อกันในสังคม ส่วนหลักธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู เช่น อกุศลมูล และมัจฉริยะ ซึ่งเป็นเหตุทำให้ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ลดน้อยถอยลง เกิดช่องว่างระหว่างมนุษย์ ส่งผลให้มองไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณ เป็นที่มาของความลบหลู่ การตีตนเสมอ และความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ ต่อสถาบัน และต่อธรรมชาติแวดล้อม

ความกตัญญูแทรกอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีไทย จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคม ดังนั้น หากบุคคลทุกฝ่ายได้ศึกษาและรู้คุณค่าของความกตัญญู รู้ประโยชน์ที่จะได้รับ จนสามารถนำหลักการเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในสังคม ย่อมจะมีส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคม อันจะส่งผลให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าและผาสุกมั่นคงสืบต่อไป

Title of Thesis: : An Analytical Study of Gratitude (Kataññutā) in Theravāda Buddhism.

Researcher: : Phramaha Boonkong Gunadharo (Maha)

Title of Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Ven. Phra Methiratanadilok Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Samitthipol Netnimit Pali IX., B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Suddhipong Srivichai Pali III, B.A., M.Ed., Ph.D.

Date of Graduation : May 31, 2005

ABSTRACT

The objective of this Thesis is to study the concept of “Gratefulness” in Theravāda Buddhism, the relationship between gratefulness and other principles of the Buddha’s teachings as well as the roles and the influence of it over Thai society, culture, customs and tradition.

From the surveyed study, the gratefulness means the feeling of thanks with deep appreciation to the persons, the animals and the environment that have done something attributing to us, directly and indirectly. The gratefulness is a way to show gratitude which is one of the fundamental Buddhist principles considered to be the highest auspiciousness by the Buddha.

Human beings are the social beings living in harmony with their surroundings and atmospheres and being possessed of appreciation and would indeed intend to return the gratefulness by doing good things to those people, animals, institutions, natural environment and mutually help the society as a whole with loving-kindness and compassion. This kind of action will bring happiness, prosperity and auspiciousness to the doer, but on the contrary, the persons who do not understand the meaning of gratitude should not be associated with

and they are the persons who bring the causes of various problems to themselves as well as to the others.

Buddhism promotes the principle of gratitude and at the same time, teaches human beings how to fulfill their duties beginning with self-responsibility, the duty of family, the parents' duty and the sons' and the daughters' duty. When they have successfully fulfilled their duties through the principle of gratitude, there will be mental and physical developments which will surely be beneficial to the whole society in having peace and happiness forever.

The principles supporting gratitude, such as Brahmavihāra and Sangahavatthu cause loving-kindness to arise in society. On the other hand, the principles of the Dhamma contrary to gratitude such as Akusala-mūla and Macchhariya lessen the love, the respect and the gratitude towards the benefactors. The result of them causes the gaps among the human beings. This makes the people not see the importance and the necessity in returning gratitude. It is also the cause of the contempt, the arrogance and the ingratitude towards the benefactor, the institution and the natural environment.

The gratitude has been practised in Thai societies so much so that it becomes an identity of Thai societies unconsciously. So, if the people from all walks of life study and know the value of the gratitude to be gained, they can apply such principles to Thai societies successfully. These principles can help solve the social problems, and bring happiness, peace and prosperity to the societies as a whole.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีเพราะได้รับคำแนะนำจากพระเมธีรัตน
ดิลก ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร และ ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้การสนับสนุนในการเปิดสอนสาขาวิชา
พระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาในสถาบันแห่งนี้ และพระครูใบฎีกาสัน
นทรรุกโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่
อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูล ตลอดจนถึงคณาจารย์ทุกท่านที่ได้เอื้อเฟื้อในด้านต่าง ๆ

ขอกราบขอบพระคุณพระราชปริยัตโยดม (โอภาส โอภาโส) เจ้าอาวาสวัดจองคำ
อ.งาว จ.ลำปาง ที่ได้มีความเมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนทุนการศึกษา และพระสุธีธรรมนาถ
(สุนันท์ สุนนฺโท) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดยานนาวา อาจารย์ผู้ให้คำแนะนำอบรมพร่ำสอนมาโดย
ตลอด

ขอกราบขอบพระคุณพระศรีธรรมเมธี (บุญธรรม สุตธมฺโม) เจ้าอาวาสวัดมหร
รณพาราม ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ที่อยู่อาศัย พระครูพิพัฒนสารธรรม (แสวง มุทุกันต์) เจ้าคณะ
๔ พระครูอุปถัมภ์วิหารการ (ทองท่า กิตติปาโล) เจ้าคณะ ๕ พระมหาธีรพล ธีรบุญ อาจารย์
ใหญ่ เพื่อนสหธรรมิกในวัดมหรณพาราม พี่สำรอง และพี่ประคอง มาหา ที่ได้เมตตาให้
ความรัก ความอบอุ่น และกำลังใจด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตบัณฑิตรุ่น ๑๒ ทุกคน/คนที่ได้สอบถามให้คำแนะนำให้
กำลังใจอย่างสม่ำเสมอ ขออนุโมทนาอาจารย์วัชรภรณ์ อิมะไชย์ ครอบครัวตระกูลศรีศักดิ์
ที่ได้สนับสนุนอนุเคราะห์ให้กำลังใจ และขออนุโมทนาคุณพ่อคำฟอง คุณแม่คำบุญ มาหา ผู้ให้
สิ่งที่มีค่าที่สุดคือชีวิต ที่ได้ให้ความรัก กำลังใจและความห่วงใยด้วยดีมาโดยตลอด

คุณความดีอันใดที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมบูชาพระรัตนตรัย ขออุทิศส่วน
กุศลอันเกิดจากวิทยานิพนธ์นี้แด่พระอุปัชฌาย์ คือ พระเทพปริยัติเวที (โกสิทธิ์ สุจิตฺโต) อดีต
เจ้าอาวาสวัดมหรณพาราม ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว และขอบูชาพระคุณของบิดามารดาผู้ให้
กำเนิดและครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ตลอดทั้งผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหาบุญกอง คุณาโร (มาหา)

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๘

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๕)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความหมาย ความสำคัญและลักษณะของความกตัญญู	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู	๑๐
๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู	๑๓
๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู	๑๕
๒.๒ ประเภทของความกตัญญู	๑๘
๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล	๑๕
ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า	๑๕
ความกตัญญูต่อพระสงฆ์	๒๑
ความกตัญญูต่อบิณฑามารดา	๒๒
ความกตัญญูต่ออาจารย์	๓๐
ความกตัญญูต่อญาติ	๓๒
๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก	๓๓

ความกตัญญูต่อประเทศชาติ	๓๗
ความกตัญญูต่อศาสนา	๓๙
ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์	๔๐
๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์	๔๑
๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	๔๓
๒.๓ ศึกษาตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู	๔๘
๒.๓.๑ พระพุทธเจ้า	๔๘
๒.๓.๒ พระสารีบุตรเถระ	๕๒
๒.๓.๓ ภิกษุเลี้ยงพ่อแม่	๕๓
๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู	๕๔
๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง	๕๕
๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม	๕๘
๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญู	๖๒
๒.๕.๑ ความเสียหายต่อตนเอง	๖๒
๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม	๖๕
บทที่ ๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู	๖๘
๓.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู	๖๘
๓.๑.๑ พรหมวิหาร ๔	๖๘
๓.๑.๒ สังคหวัตถุ ๔	๗๐
๓.๑.๓ ฌราวาสธรรม ๔	๗๕
๓.๑.๔ โภกอาทิยะ ๕	๗๖
๓.๑.๕ การวะ ๖	๗๗
๓.๑.๖ สาราณียธรรม ๖	๗๙
๓.๑.๗ ทิศ ๖	๘๐
๓.๑.๘ สัมปฐริสธรรม ๗	๘๖
๓.๑.๙ ความไม่ประมาท	๘๘
๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อความกตัญญู	๙๐
๓.๒.๑ อกุศลมูล ๓	๙๐

๓.๒.๒	มัชฌิมีเย ๕	๕๓
๓.๒.๓	อบายมุข ๖	๕๖
๓.๒.๔	มานะ ๕	๕๖
๓.๒.๕	อาฆาตวิตถุ ๕	๕๘
๓.๒.๖	ความประมาท	๕๕
บทที่ ๔	บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและประเพณีไทย	๑๐๑
๔.๑	บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย	๑๐๑
๔.๒	อิทธิพลของความกตัญญูต่อประเพณีไทย	๑๐๔
๔.๒.๑	ประเพณีบรรพชาอุปสมบท	๑๐๔
๔.๒.๒	ประเพณีลอยกระทง	๑๑๐
๔.๒.๓	ประเพณีสงกรานต์	๑๑๕
๔.๒.๔	ประเพณีทำบุญตักบาตร	๑๑๗
๔.๒.๕	ประเพณีสารทไทย	๑๒๒
๔.๒.๖	ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์	๑๒๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๒๗
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๗
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๕
บรรณานุกรม		๑๓๐
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในวิทยานิพนธ์นี้ อ้างพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.จตุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.หก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	หกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)

ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	---------	-----------

ข. ค่าย่อรรถกถาและปกรณ์วิเสส

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมจฺจลวิลาสินี	สีลกฺขนฺธวคฺคอกฺกุจฺจกถา
					(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมจฺจลวิลาสินี	มหาวคฺคอกฺกุจฺจกถา
					(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปฺปญฺจสุทฺถนี	อุปริพฺพณาสกอกฺกุจฺจกถา
					(ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย	สารตฺถอุปฺปกาสินี	สคาถาวคฺคอกฺกุจฺจกถา
					(ภาษาบาลี)
สํ.สพ.,ม.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย	สารตฺถอุปฺปกาสินี	สพายตฺน-มหาวคฺคอกฺกุจฺจกถา
					(ภาษาบาลี)

อง.จตุกก.อ.(บาลี)	=	องคฺตุตฺรณิกาย มโนรตฺปุรณิ ทุกาทินิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ. (บาลี)	=	องคฺตุตฺรณิกาย มโนรตฺปุรณิ ปญฺจกาทินิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรีคาถาอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ชาตคกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ชาตคกอรธกถา (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณํ (ภาษาไทย)
มจฺกล. (บาลี)	=	มจฺกลตฺถทีปนี (ภาษาบาลี)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้สัญลักษณ์ย่อในพระไตรปิฎก จะแจ้ง เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ ดังตัวอย่าง

อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๓/๒๕๘ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อังคตุตฺรณิกาย ทสก
นิบาต (ภาษาไทย) พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔ ชื่อที่ ๑๑๓ หน้า ๒๕๘

การใช้สัญลักษณ์ย่อในอรรถกถา จะแจ้ง เล่ม / หน้า ตามลำดับ ดังตัวอย่าง
อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๓๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง องคฺตุตฺร
นิกาย มโนรตฺปุรณิ ทุกาทินิปาต อฏฺฐกถา (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๒ หน้า ๑๓๒ ฉบับมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย

การใช้สัญลักษณ์ย่อในปกรณ์วิเสส จะแจ้ง เล่ม / หน้า ตามลำดับ ดังตัวอย่าง
วิสุทฺธิ.(ไทย) ๑/๑๕๕ หมายถึง วิสุทฺธิมรรคปกรณํ (ภาษาไทย) ภาคที่ ๑ หน้า ๑๕๕

การใช้สัญลักษณ์ย่อมังคัลตฺถทีปนี อ้างอิงโดยระบบคัมภีร์ เล่ม / ชื่อ / หน้า
ตามลำดับ ดังตัวอย่าง

มจฺกล.(บาลี) ๒/๒๗๐/๒๐๑ หมายถึง มจฺกลตฺถทีปนี เล่ม ๒ ชื่อ ๒๗๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชนชาติไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลายาวนาน สังคมไทยจึงเป็นสังคมพุทธ พฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนไทย ได้อาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเป้าหมายหลอม กิจกรรมสำคัญของรัฐที่ดี ของชุมชนที่ดี มักจะมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องเสมอ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจ กล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพันอิงอาศัยพระพุทธศาสนาโดยตลอด ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ฟังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทย เป็นเครื่องหล่อหลอม กลั่นกรองนิสัยใจคอพื้นจิตใจของคนไทย ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย^๑

พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาในประเทศไทย เป็นเหตุให้วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อ และหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดเวลายาวนาน จนเกิดการปรับตัวเข้าหากัน และผสมปะปนกับความเชื่อและข้อปฏิบัติสายอื่น ๆ ที่มีมาในหมู่ชนชาวไทย ถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะและเนื้อหาของตนเอง ที่เน้นเด่นบางแง่บางด้านเป็นพิเศษ แยกออกได้จากพระพุทธศาสนาอย่าง ๆ ทั่วไป ซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพระพุทธศาสนาแบบไทย หรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย^๒ ทำให้นักปราชญ์ชาวไทยได้ดีความหลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับสังคมชาวไทย

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของคนไทย จึงได้ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น คนไทยมีศรัทธา มีความเชื่อความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งได้นำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เอกลักษณ์หรือลักษณะของความเป็นไทย เช่น การ

---

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๓-๔.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑-๒.

แสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ มีความกตัญญูทศเวท สุภาพอ่อนโยน เคารพ เชื่อฟัง ผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ เป็นต้น มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. ด้านประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ในวงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคมหรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนา หรือสืบเนื่องจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแนวปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย

๒. ด้านวงจรชีวิตของบุคคล เช่น การตั้งชื่อ การบวช การแต่งงาน การทำบุญอายุ พิธีศพ หรืออาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนตาย ล้วนจัดให้เนื่องด้วยคติในพระพุทธศาสนา

๓. ด้านวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชน ก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กฐิน และที่จัดให้เข้าในคติของพระพุทธศาสนา เช่น ตรุษสงกรานต์ สารท ลอยกระทง ตลอดจนงานนมัสการปูชนียวัตถุสถานประจำปีของวัดต่าง ๆ^{๑๑}

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางวัตถุและจิตใจ แนวโน้มมีทั้งดีขึ้นและเลวลง มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงของคนไทย ก็คือ การรับเอาระบบเทคโนโลยี อันก่อให้เกิดความต้องการใหม่ ๆ รวมทั้งการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติ ทำให้คนไทยมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น คำนึงแสวงหาวัตถุมาเสพบริโภค ยึดถือในเรื่องกิน กาม เกียรติ มีจิตใจถอยห่างจากหลักคำสอนทางศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ได้ลดน้อยถอยลง เกิดช่องว่างระหว่างบิดามารดากับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ ดังนั้น จึงมองไม่เห็นคุณค่าความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณ หรือมีความเคารพนับถือเชื่อฟัง ความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเห็นที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เป็นที่มาของความลบลู่คุณท่าน การตีตนเสมอท่าน และความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ สถาบัน และสถานที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลเสียแก่ตนเองและสังคม ดัง

^{๑๑}อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

คำกล่าวที่ว่า “ผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้”^๔

ในขณะที่สังคมไทยกำลังตกต่ำทางจิตสำนึก ตกอยู่ในสภาพน่าอันตรายนี้ ความกตัญญูเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะช่วยรักษาและพยุงสังคมไทย ความกตัญญู คือ การรู้สึกสำนึกในคุณ ด้วยแสดงความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง และช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความกตัญญู เป็นอุดมมงคลของชีวิต”^๕ ตามนัยของพุทธภาษิตนี้ แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีความกตัญญู คือมีจิตสำนึกในคุณท่านและคิดตอบแทน ชื่อว่า เป็นคนดีและความกตัญญู ชื่อว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้คนนั้นประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ส่วนผู้ที่ไม่มีความกตัญญู ก็คนออกตัญญู ไม่รู้จักคุณ ย่อมถูกประณามว่า เป็นคนไม่ดี ไม่น่าคบหาสมาคม และเป็นเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องความกตัญญูกตเวทิตาว่า มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกอบรมให้เกิดมี ดังที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระภิกษุตระหนักในความกตัญญูกตเวทิตาว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวทิตา และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญไป เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้^๖

ในวิธานิพนธ์นี้ เมื่อศึกษาเรื่องความกตัญญู ก็ต้องศึกษาถึงกตเวทิตาด้วย เพราะเมื่อกล่าวความกตัญญู ย่อมครอบคลุมไปถึงกตเวทิตา เพื่อให้การแสดงความกตัญญูปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน

ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์ ความหมาย ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ตลอดทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อ

^๔บ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๐/๒๗.

^๕บ.ป. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^๖ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๔.

สังคัมและประเพณีไทย เพราะเมื่อเข้าใจในเรื่องนี้ดีแล้ว จะได้มองเห็นโทษของ ความอกตัญญู และประโยชน์ของความกตัญญู เพื่อปลูกจิตสำนึกให้มีความกตัญญูต่อบุคคล สัตว์ สถาบัน วัตถุ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีคุณต่อตนเอง และเพื่อความ สุข ความเจริญ แก่สังคัมความเสียหายสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคัมและประเพณี

ไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเน้นการศึกษาวเคราะห์เรื่องความกตัญญูตามทัศนะของ พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้ทราบถึงความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่าง ความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ตลอดจนทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อ สังคัมและประเพณีไทย ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย จะศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ทั้ง ภาษาบาลีและภาคภาษาไทย ทั้งในหนังสือ เอกสาร และงานเขียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ งานวิจัยนี้

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อ สัตว์ว่า สัตว์ที่มีคุณ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นตัวอย่างที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเงิน หรือ ไถนา คนกตัญญูย่อมรู้จักคุณของสัตว์ที่ตนได้อาศัยแรงมัน ไม่ประพฤดิเหยียดโหดแก่มัน ใช้ด้วยความกรุณาปรานี ขณะใช้การไม่เขี่ยดินมันจนเหลือเกิน ไม่ใช้เงินกำลังของมัน ไม่ปล่อยให้ ออกอยากอดโรย บำรุงเลี้ยงปรนปรือมันให้เป็นสุข ให้มันได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา^๓

---

^๓สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ ได้ให้ทัศนะเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลว่า “พระในบ้าน” นั้นคือ พ่อกับแม่ เพราะท่านมีความเป็นพระ (ผู้ประเสริฐ) คือคุณธรรมความดีอยู่ในตัว และได้ปฏิบัติภารกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเอง อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้งในด้านจิตใจก็เปี่ยมล้นด้วยความรัก ความปรารถนาดี และความสงสาร อันเป็นเหตุชักจูงให้ท่านได้เอื้อเพื่อแผ้วแผ่เสียสละ ขอมเป็นผู้ให้อยู่ตลอดมา

โดยมากเราต่างก็มักจะเอื้อบำรุงอุดหนุนกันแต่พระนอกบ้าน หรือคั่นคั่นไปเช่าพระนอกบ้าน ซึ่งปราศจากลมหายใจเข้าออก มาไว้ในบ้านด้วยราคาแพง ๆ ทำที่ประดิษฐานไว้ด้วยห้องหุ่ ๆ ราคาแพงลิบ แต่พระในบ้านซึ่งยังมีลมหายใจอยู่ เรากลับปล่อยให้อดอยากปากแห้ง ปล่อยให้ใจแล้งอับเฉา และเศร้าใจอยู่ตามลำพัง เพราะปราศจากน้ำใจของลูก ๆ มาหล่อเลี้ยงให้ชุ่มชื้น

การที่จะตอบแทนพระคุณของท่านทั้งสองให้หมดสิ้นไปนั้น ก็ยากนักยากหนา ถึงกับยกเปรียบไว้ว่า หากลูกจะยกพ่อไว้บนบ่าซ้าย ยกแม่ไว้บนบ่าขวาของตน ประคับประคองให้ท่านทั้งสองอยู่บนบ่านั้นแหละ ให้ท่านอาบน้ำ ให้ท่านกินท่านนอน และจนกระทั่งถ่ายอุจจาระปัสสาวะอยู่บนบ่าของลูกนั่นเอง แม้ลูกจะทำอยู่อย่างนี้จนกระทั่งพ่อแม่หมดลมหายใจไป ก็ยังไม่อาจจะทดแทนข้าวเปลือก น้ำนม และอุปการคุณที่ท่านได้ทำไว้ต่อลูกเลย

เหตุที่เรียกพ่อแม่ว่าเป็นพระในบ้านนั้น ก็เพราะท่านเป็นบุพการีชน คือ ผู้ทำมาก่อน ได้สะสมบุญคุณแก่ลูกมาตั้งแต่ลูกอยู่ในครรภ์ จนกระทั่งตายจากกันไป หรือกระทั่งทำให้ไม่ไหว ที่นับได้ว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากนัก เพราะตามปกติคนเรามักจะมีความเห็นแก่ตัว ใจไม่กว้างพอที่จะขอมเสียสละเอื้ออารีต่อผู้อื่น แต่พ่อแม่ท่านทำได้และทำได้อย่างดีเสียด้วย ดังนั้น ตำแหน่งพระในบ้าน จึงเป็นตำแหน่งที่สมควรอย่างยิ่งแล้ว สำหรับเป็นของขวัญอันบริสุทธิ จะมีใครเหมาะสมกับตำแหน่ง “พระ” เท่าพ่อแม่อีกเล่า และพ่อแม่ท่านนั้น ยังเป็นพระยิ่งกว่าพระใด ๆ ในโลก ประเสริฐกว่าพระใด ๆ ในโลก เท่าที่ลูกจะพึงมีและพึงหาได้ ทั้งนี้เพราะพ่อแม่เป็นศูนย์รวมความเป็นพระไว้ในตัวมากมาย คือ เป็นหลายพระนั่นเอง ตำแหน่งพระของพ่อแม่ คือ พ่อแม่เป็นพระพรหม พ่อแม่เป็นพระเทพ พ่อแม่เป็นพระอาจารย์ พ่อแม่เป็นพระอรหันต์^๔

---

^๔

๗พณฯ ทวี บุญยกตุ ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การรู้จักคุณ การสนองคุณคน หรือ การมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับ ด้วยความสำนึก ในบุญคุณ ความกตัญญูต่อพ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญู นอกจากนั้นแล้ว ยัง ต้องมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคนอื่น ๆ อีก ผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอ จะลืมเสียไม่ได้เลย และควร ต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาส การสนองคุณนั้นทำได้หลายวิธี ไม่ใช่จะต้อง กอบโกยเงินทองหรือข้าวของมาให้เพื่อเป็นการตอบแทน ที่สำคัญก็คือการตอบแทนทาง จิตใจ เมื่อถึงคราวที่ผู้เคยทำบุญคุณให้แก่ตน ตกอยู่ในฐานะที่ต้องการความช่วยเหลือ ก็ต้อง ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตามกาลเทศะ ตามกำลังความสามารถของตนที่จะทำได้ จะโดย ทางกำลังทรัพย์ กำลังความคิด หรือกำลังแรงงาน ก็ได้แล้วแต่กรณี ผู้ที่มีจิตใจเช่นนี้ ได้ชื่อ ว่าเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณคน ถ้าเราคิดจะอุปการะหรือช่วยเหลือคนอื่นแล้ว เราไม่ควรจะ หวังผลตอบแทนเลยเป็นอันขาด ให้ถือเป็นอุคมคติไว้ในใจเสมอว่า เราแบ่งความสุขที่เรามี อยู่ให้แก่คนอื่น หรือช่วยคนอื่นให้เขามีความสุข เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว สรุปความว่า

๑. ถ้าใครทำบุญคุณให้แก่เรา ๆ ต้องรำลึกถึงความดีของเขาอยู่เสมอ โดยไม่มีวัน ลืม และต้องพยายามสนองคุณเขาเมื่อมีโอกาส

๒. ถ้าเราจะทำบุญคุณให้แก่ใคร อย่าหวังการตอบแทนจากเขาเลยแม้แต่น้อย ให้คิดเสียว่าเราทำเพื่อแบ่งความสุขให้คนอื่น เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์^๕

พระมหาภูเนต จันทรจิต ศึกษาเรื่องหน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์ สรุปได้ว่า บุตรธิดา มีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทิตบุคคผล คือการ รู้คุณและกระทำการตอบแทน การกระทำดังกล่าวคือคุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดา บิดาให้เป็นมโนธรรม ซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกกตัญญูและเป็น บุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรมที่มีผลเผ็ดร้อน มารดาบิดา

^๕พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการ พิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒-๖.

^๖๗พณฯ ทวี บุญยกตุ, พ่อสอนลูก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔), หน้า ๓๔-๓๗.

คือบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือเป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนื่อนานาบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ตอบแทน สามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ

- ๑) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา)
- ๒) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา)
- ๓) กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา)
- ๔) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)

การตอบแทนพระคุณต่อบุพพการี แม้ว่าการกระทำนั้น ๆ ไม่สามารถจะตอบแทนให้หมดไปเสียทีเดียว บุคคลนั้นก็ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทิต เพราะความกตัญญูกตเวทิตเป็นคุณธรรมของคนดี^{๑๑}

พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม ศึกษาเรื่องอิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน สรุปได้ว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมและประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรม หรือปริวาสกรรม คือ ประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปริวาส เรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ แปลว่า “ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ” เป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่าการอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ๆ จะต้องนอนฝังไฟ อาบและคั้นน้ำอุ่น และเว้นการกินของแสลง เรียกว่า อยู่ไฟ หรืออยู่กรรม เพื่อให้มดลูกเข้าอู่ มากน้อยตามความเหมาะสมของแต่ละคน ต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่บวชแล้วต้องเข้ากรรม เพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมมาก่อน^{๑๒}

---

^{๑๑}พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑.

^{๑๒}พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม (สุกะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

สมสุตา ผู้พัฒนา และจุฬารัตน์ วัฒนนะ ศึกษาเรื่องอิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูทเวที สรุปได้ว่า บิดามารดา เป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะ ๔ ประการ คือ ในฐานะเป็นพรหม บุรพาจารย์ บุรพเทวดา และอาหุไนยบุคคล นอกจากนี้แล้ว การที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมนุษย์ให้แก่บุตร ก็เป็นพระคุณอย่างสูงเช่นกัน เพราะการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งมีความพร้อมที่จะทำความดีได้ มากกว่าสัตว์ประเภทอื่นนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น เฉพาะการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมนุษย์แก่บุตร ก็กล่าวได้ว่า เป็นพระคุณแก่บุตรมากแล้ว และถ้าหากท่านยังทำหน้าที่ของบิดามารดาให้สมบูรณ์แล้ว ก็ยังเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะทั้ง ๔ ข้างต้น บิดามารดาจึงเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อบุตรอย่างยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้^{๑๒}

๑.๕ วิธีดำเนินงานการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบวิเคราะห์ (Analytical Research) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary investigation) มีลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑.๕.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา มหาฎีกา ฎีกา และปกรณ์วิเสส ทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย

๑.๕.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ ส่วนที่เป็นคำอธิบายจากเอกสาร หนังสือ และตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๕.๓ วิเคราะห์ อธิบายความ และแสดงเหตุผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนมากที่สุด

๑.๕.๔ รวบรวม เรียบเรียงข้อมูล และนำเสนอผลงานวิจัย

๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กตัญญู หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน

อกตัญญู หมายถึง ผู้ไม่รู้คุณที่ท่านทำแก่ตน

---

^{๑๒} สมสุตา ผู้พัฒนา และจุฬารัตน์ วัฒนนะ, อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูทเวที, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), ๒๕๔๓.

กตัญญูทเวที หมายถึง ผู้รู้อุปการะคุณที่ท่านทำแล้ว และตอบแทน
เวไนยนิกร หมายถึง บุคคลที่พึงแนะนำสั่งสอนได้
ปุษนียบุคคล หมายถึง บุคคลที่ควรเคารพบูชา

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและ
ประเพณีไทย

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ จะได้ศึกษาความหมายความสำคัญและลักษณะของความกตัญญูทศเวทที่ประเภทของความกตัญญู และกรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญู ประโยชน์ของความกตัญญูและโทษของการไม่มีความกตัญญู

๒.๑ ความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของความกตัญญู

๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู

ความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดาเป็นต้น ให้มีทัศนคติ กานิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย^๑

ความกตัญญู เป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน ผู้ที่มีความกตัญญู ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก^๒ ได้แก่

๑. บุพพการี   ผู้ทำอุปการะก่อน

---

^๑พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^๒อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

๒. กัตถัญญกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน

บุพการีบุคคล กับ กัตถัญญกตเวทีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน^๓ จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน^๔ และเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่ามีผู้สัว่ตัวส่วนใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้^๕

จากการศึกษาความหมายด้านภาษา คำว่า บุพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพพการีบุคคล, ในกฎหมาย คำว่าบุพการี หมายถึง บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้^๖ ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วย^๗ บุพการีบุคคลกับกัตถัญญกตเวทีบุคคล กัตถัญญกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพการีบุคคล ส่วนคำว่า ความกัตถัญญ มีความหมายดังนี้

กัมภีร์อรรถถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกัตถัญญไว้ว่า ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กัตถัญญตา^๘

พจนานุกรม มคอ-ไทย ได้ให้ความหมายของกัตถัญญไว้ว่า

กัตถัญญ (วิ.) ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน โดยปกติ วิ. กตฺ อุปการฺ ชานาติ สีเลนาติ กตถญฺญ. ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก่ตน วิ. กตฺ ชนิตฺตุํ สีลมสฺสาติ กตถญฺญ. ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน วิ. กตฺ อุปการฺ ชานาติ กตถญฺญ. ผู้รู้คุณท่าน. กตปุพฺโพ, ฌา ฌาณ, ฐ.

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓),หน้า ๑๓๕.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๕มจล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๓๖.

^๖พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

^๗มจล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๓๖. เกยอ้าง

^๘พ.พ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

กตเวทิตะ (วิ.) ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้ตอบแทนอุปการะคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

กัตถัญญกตเวทิตะ (ป.) บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน, ฯลฯ ไทยตัดพุดเฉพาะกัตถัญญ แต่ความหมาย หมายถึง กตเวทิตะด้วย^๕

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกัตถัญญไว้ว่า รู้อุปการะที่ท่านทำให้, (ผู้)รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวทิตะ และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวทิตะ ว่า (ผู้)สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กัตถัญญ^๖

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกัตถัญญไว้ว่า ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กัตถัญญตา (กัตถัญญ) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวทิตะ) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกัตถัญญ คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวทิตะ กัตถัญญกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสะดวก^๗

อย่างไรก็ตาม คำว่ากัตถัญญกตเวทิตะ เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกัตถัญญ ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทิตะไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้

เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกัตถัญญก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคลสัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทิตะ คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, กัตถัญญกตเวทิตะเป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูกตเวทิตีเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๒}

พระเทพวิสุทธิเวที (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า

คนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงยำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม

นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทิตีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิตี ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่ช้ำใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

ในประเทศจีน ปรัชญาเมธี ได้แก่ ขงจื้อ ได้เขียนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพนบนอบนับถือผู้มีพระคุณ ประเพณีของจีน เช่น ตื่นเช้า ต้องจัดธูป ๓ ดอก ไปยื่นหน้าบ้าน เพื่อไหว้ฟ้าดิน เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแผ่นดินและฟ้า^{๑๓}

ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตีนั้นสรุปได้ดังนี้

^{๑๒}อำนาจ จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทิตีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” (ทองช้อย กิตติทินุโน), วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชา สारตดศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๘.

^{๑๓}พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตี เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

๑. ความกตัญญูกตเวทีเป็นวัฒนธรรมที่ดั่งาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูกตเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น*

๒. ความกตัญญูกตเวทีทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทีอันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

๓. สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย คนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี

พระเทพวิสุทธีเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ยกย่องคนกตัญญูว่า

เราจะดูคน ไม่ต้องไปดูแหวนที่สวมนิ้ว สายสร้อย ห้อยคอ รถยนต์...สิ่งเหล่านั้นเป็นเปลือกทั้งนั้น แต่ดูว่า เขามีคุณธรรมคือมีความกตัญญูกตเวทีขนาดไหน เขาปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครือญาติอย่างไร คนดีย่อมมีความหนักแน่น อดทนให้การดูแลบำรุงรักษาบิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้าน เป็นเทวดาประจำบ้าน ไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหน กราบไหว้บิดามารดาก็พอแล้ว การเคารพกราบไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต^{๑๔}

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า

*จะกล่าวถึงในบทที่ ๔

^{๑๔}พระเทพวิสุทธีเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี, หน้า ๑๕-๒๐.

ความกตัญญูนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของ
วัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พัก
อาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภายิต
ว่า “นิมิตต์ สาธุรูปานํ กตัญญูกตเวทิตา” แปลว่า ความรู้คุณ
และประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคน
ดี^{๑๕}

ความกตัญญูกตเวทิจึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่
ดีงาม และเป็นคุณธรรมคำจูนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู

ปิ่น มุกกันต์ กล่าวลักษณะของคนมีความกตัญญู ไว้ ๒ ลักษณะ^{๑๖} ได้แก่

๑. กตัญญูขั้นสามัญ เป็นการรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตน จะยอมรับรอง
ว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ เพราะได้
เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการ ยอมรับว่า
ญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูอย่าง
สามัญทั่วไป หมายถึง รู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตี คือ การตอบ
แทนคุณ

๒. กตัญญูขั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูขั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดี
อันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม
ไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้
จนกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัว
เรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา

^{๑๕} พระเมธีธรรมากรณี (ประยูร ฐมมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร
: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๑๖} ปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕),
หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

และเมื่อศึกษาขอบเขต ความกตัญญูทเวที่มีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูทเวที่ต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูทเวที่ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม อย่างหนึ่ง^{๑๓}

เมื่อก้าวโดยสรุป ความกตัญญูชั้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่นทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูชั้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตาม

จากการศึกษาลักษณะของคนมีความกตัญญู เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะ^{๑๔} ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มีวิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ทอบทแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องทอบทแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถทอบทแทนได้ดังนี้

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
- ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒-๓.

^{๑๔}สมคิด เหลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, (สาขาวิชา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

๔) ประพัตตินให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๑๕}

หรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็นครูหรืออาจารย์ ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังต่อไปนี้

๑) ลูกจิ้นยื่นรับ

๒) เข้าไปคอยรับใช้

๓) เชื้อฟุ้ง

๔) ดูแลปรนนิบัติ

๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๑๖}

สรุปได้ว่า ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และ กตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวทิตี ก็คือ การรู้คุณผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่าน ด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๑๗} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทิตีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๑๘} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทิตี ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใจะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข^{๑๙} เนื่องจากประพัตตินถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๒๐} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

^{๑๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๑๗}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๘}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๙}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๒๐}จุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุคมมงคลแก่ชีวิต^{๒๕} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุคมมงคลในชีวิต

๒.๒ ประเภทของความกตัญญู

จากการศึกษาพระพุทธศาสนา ความกตัญญู มี ๒ ประเภท คือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ (บุพการี) คือ บิดา มารดา อาจารย์อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๖}

๒. ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ (บุญ)^{๒๗}

ส่วนความกตัญญูต่อบุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการศึกษาตีความคำสอนพระพุทธศาสนาตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยที่ได้ตีความความหมายของกตัญญูกตเวทีให้กว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย

ดังนั้น ความกตัญญูจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์และสสาร ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน และในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความมีความกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมล้ำจนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

^{๒๕} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๒๖} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๓๖. เกยอ้าง

^{๒๗} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๑/๒๓๕. เกยอ้าง

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญู มี ๔ ประเภท^{๒๘} ได้แก่

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครู อาจารย์ และญาติ

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบัน พระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ในวิทยานิพนธ์นี้ จะได้อธิบายความกตัญญูแต่ละประเภทดังนี้

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล

ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดา

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาอันยาวนาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ขวนขวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไวนยนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๙} โดยการนำหลักสังฆธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศสังฆธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพาศสิ่งควรประพาศ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กับ รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิด

^{๒๘} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖. เคยอ้าง, สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๐.

คำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู^{๑๐} ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๘ ประการ^{๑๑}

พระพุทธคุณทั้ง ๘ ประการ ย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๑๒}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระองค์^{๑๓} คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ ให้ได้รับประโยชน์สุขตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกบุญคุณไม่ลบลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๔}

^{๑๐}พระมหาสังเขป ธรรมเนติโก, ความอัครรรยในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๑๖), หน้า ๔๕.

^{๑๑}คุณของพระพุทธเจ้า มี ๘ ประการ คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เป็นผู้พิชิตพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม ๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘. เป็นพระพุทธเจ้า ๙. เป็นพระผู้มีพระภาค (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๕-๖๖)

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๑.

^{๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๔๘.

^{๑๔}สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

ความกตัญญูต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสังคหะสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือเป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดพระศาสนา เป็นศาสนทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษารธรรม และเป็นแหล่งแห่งกัลยาณมิตร ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ศึกษาเจริญงอกงามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า^{๓๕}

จากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยฉัตตจิตตุดุทธกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ตามความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาดสว่าง สงบ แห่งจิตใจ

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมรรค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๓๖}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย^{๓๗} เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบทอดอายุพระพุทศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่ฟังปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

การแสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

^{๓๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๓ ไตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพื่อฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

^{๓๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๕.

^{๓๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๓๘}

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ อุปถัมภ์พระสงฆ์ ตามควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูในพระสงฆ์ ด้วยความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์^{๓๙} คือ ตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความขำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื้อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน

ความกตัญญูต่อบิณฑามารดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิณฑามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิณฑามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิณฑามารดาไว้ ๔ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พुरुหฺมาติ มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพฺพจฺริยาติ มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพฺพเทวาติ มาตาปิตโร)
๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยฺยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิณฑามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิณฑามารดามีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อบุตร, กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์, มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี, และอุเบกขา คอยฟังดูอยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่าชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

^{๓๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๖.

^{๓๙}อง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๕.

^{๔๐}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

จากการศึกษาพบว่า การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร^{๕๑} เพราะคำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๕๒} ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๕๓} และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงส่ง การที่บิดามารดามีการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วไปที่มีใ้บิดามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤตินั้นเช่นกับเทพ คือการไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิตถ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้มีความเจริญรุ่งเรือง การที่บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤตินั้นดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๕๔} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพโดยสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา และพระราชวงศ์

๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิตถ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันตปัจฉิมสาว และพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๕๑} อ.จ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๕๒} อ.จ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๕๔} อ.จ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

การที่เปรียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งคุณเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม^{๔๕}

๓. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาได้อบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรกต่อบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดา เรียกว่า ปิงญาจารย์

การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลของการอบรมสั่งสอนของบิดามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีค่ายิ่งสำหรับชีวิต

พุทธทาสภิกขุมีทรรศนะในเรื่องนี้ว่า

การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิต วิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงาม สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตระธรรมดี ได้แก่สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมดาของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต ชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้

^{๔๕}จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

เรียกว่า “อนุศาสนิปาฏิหาริย์” เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่า
ปาฏิหาริย์ใดๆ^{๕๖}

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุก
ด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับ
พระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้
บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่
ควรได้รับการบูชาเช่นเดียวกับบิดามารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล
พระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดา
เป็นผู้ให้กำเนิด^{๕๗}

เมื่อกล่าวโดยสรุป บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล
และอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครุคนแรก เทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตร
สมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตาม
หน้าที่ของตน ดังนั้น ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่
ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา ปราภฏในสังคาลกสูตร
คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
  ๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
  ๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
  ๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
  ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๕๘}
- หน้าที่ของบุตรแต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

^{๕๖}พุทธทาสภิกขุ, พ่อแม่สมบุรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๕.

^{๕๗}อ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๕๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒. (เถยอ้าง)

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแล และเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มน้ำนมดูสุขภาพ ให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดู บิดามารดาเป็นการตอบแทน เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตร โตมาจักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน^{๔๕} อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะต้อง สืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วง ๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดา มารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทาง ใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือ เมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใดๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตร ธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบ แทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่ กระทำ ความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำ ความเคียดแค้นให้ แม้ในเวลาที่ท่าน เจ็บป่วย บุตรและธิดา พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้อง บรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตร ก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของมารดาบิดา คือ การได้เห็นบุตร ธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติ ปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำที่ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจมี ใจโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดี ถ้า ปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญ ตัว

^{๔๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๑.

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทน ให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม้ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้สมათานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น ก็คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต^{๕๐} และได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๕๑}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้ว ท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่าง ๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรควรจะได้มารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่า เลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนา กล่าวถึงบุคคลที่ทำการงานแทนบิดามารดาว่าเป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์^{๕๒}

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีใจเป็นเพียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๕๑} อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๕๒} อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้อุบัติวงศ์ตระกูลยังยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์สินมรดกที่มารดาบิดาสั่งเอาไว้ รวมทั้งรักษาและสั่งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรัก ความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติดอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดจนการยึดถือหลักความกตัญญูกตเวทิตันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติ อันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง^{๕๗}

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์สินมรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดามอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่าคุณบิดาที่ดี จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สินมรดกของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสั่งสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษาโภคสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติดตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล

การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์สินมรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและเล่นการพนัน ตลอดจนการคบคนชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวเนื่องกับการแสวงหา

^{๕๗}พระมหาภูเนตุ จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๘.

ความสุขจากการดื่มของมีนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงาน แบ่งออกเป็น ๖ จักนำมาอธิบายต่อไป

บุคคลที่จะได้รับมอบทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่นิยม นับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมอง ความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนื่อง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความล่องละเมียดคิด หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๕๔} ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤติสมควรแก่ความเป็นทายาทของวงศ์ตระกูล

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่องลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ หมายความว่า การทำบุญในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นความดี เพราะเป็นการสั่งสมบุญเป็นเหตุนำความสุขมาให้^{๕๕} และบุคคลผู้กระทำความผิด ย่อมประสพกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือ การทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงควรทำบุญให้ท่าน ตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้อมไปในเรื่องความดี และ เป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งการปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันเหมาะสมบำเพ็ญกุศลทักษิณตามวาระ ตัวอย่างเช่น การทำบุญครบรอบวันตายเจ็ดวัน หรือร้อยวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่บิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว

^{๕๔}ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๔๓ -๒๕๓/๒๐๒-๒๐๓.

^{๕๕}จ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

ความกตัญญูต่อครูอาจารย์

จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนา ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร^{๕๖} ของศิษย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๕๗} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความมีมิตรดี^{๕๘} มีสหายดี^{๕๙} มีเพื่อนดี^{๖๐} ถือได้ว่าเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์* . . .”^{๖๑} คำว่า กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึงการประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายโดยไม่ผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

^{๕๖}ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๘๘/๕๗.

^{๕๗}ดูรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๕๘}มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น (อภ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒๔/๒๑/๔๓-๔)

^{๕๙}สหายดี หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี (อภ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

^{๖๐}เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน (อภ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

* คำว่า **พรหมจรรย์** ในที่นี้ หมายถึง มรรค ๔ (ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค) ผล ๔ (ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล) (ที.ที.(ไทย) ๘/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๕)

^{๖๑}ส.ม.(ไทย) ๑๕/๒/๓.

ครู มีฐานะเป็นปูชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่าคนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สัทธวิहारิก อันเดวาสิกได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้ และคุณความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สัทธวิहारิก อันเดวาสิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพุดิตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมท่าน ยึดเอาความกตัญญูเป็นอารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบวมมีคุณ^{๖๒}

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทศ ๖ ดังนี้

๑. พึงลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม่ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อม ถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา ฟังคำอธิบาย แล้วนำไปประพุดิตปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สูบบุหรี่ หยอกล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงความไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวก ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือ ช่วยเป็นธุระในกิจการต่างๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

^{๖๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) , มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ใน โฉวาท ^{๖๓}

เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับ ประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะ ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มีหลายชั้นหลายมิติที่สอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่ง การแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่รู้จบ นั่นคือการศึกษาตามแบบแผนในโรงเรียนและ มหาวิทยาลัยเพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะขยายความรู้ด้วยตนเอง เหมือนการสอนวิธีจับ ปลา ผู้เรียนต้องประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนมาไปจับปลาด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูล ข่าวสารเปรียบเหมือนปลา วิธีการนั้นคือ โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีกลั่นกรองข้อมูลไว้ใช้ ประโยชน์ทันทั่วที่อันทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณภาพและมีความสุขใน โลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกกันว่า โลกไร้พรมแดน

ความกตัญญูต่อญาติ

ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีนัยกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่ เรารู้จัก ^{๖๔} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช่ก็ตาม และเรามีความ สนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่าเป็นญาติเหมือนกัน และมีอีก ๓ คำ คือ มิตร อำมาตย์ และสหาย จะมาด้วยกันเสมอ มีความหมายใกล้เคียงสอดคล้องกับคำว่าญาติ มิตร คือ คนรู้จัก กัน เพราะการใช้ของในเรือนร่วมกัน เช่น ให้อาหารแก่กันและกัน หรือรับของจากกัน ^{๖๕} อำมาตย์ คือ ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหารือกัน หรือไปมาด้วยกัน ^{๖๖} สหาย คือ เพื่อนร่วมการทำงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย และผู้มีความ เสื่อมและความเจริญร่วมกัน ^{๖๗} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

^{๖๓}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๘/๒๐๓. (เคยอ้าง)

^{๖๔}พุทธทาสภิกขุ, พุทธจริยา, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

^{๖๕}ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๓.

^{๖๖}ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๓.

^{๖๗}ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๓-๓๕๔.

บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น
 ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว
 ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือกึ่งเดือน
 ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น
 ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อภาพัณณิ ซึ่งสนิทสนมกัน
 มานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร^{๖๘}

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสุตาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง^{๖๙} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายรวมถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จัก มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเอง ญาติในความหมายอย่างกว้าง ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ความคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่งนั้น ทรงแสดงหลักการสากลไว้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้โลกเกิดสันติสุข จากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

จากการศึกษาพบว่า ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืน และเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมาก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยกำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว แม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีดินอื่นห้อมล้อม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ย่อมหักหรือโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยต้านทาน แม้ต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องต้านทาน จึงสามารถตั้งยั่งยืนอยู่ได้ ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ฉันทิ มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเหมือนกัน ฉันทิ นั้น กล่าวคือ จะเจริญและปลอดภัย ไม่มีอันตราย จำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืน ช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ แม้ต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่า ย่อมต้านทานพายุได้ พายุย่อมพัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวแม้เป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้”^{๗๐}

^{๖๘}พ.ชา. (ไทย) ๒๓/๘๓/๓๕.

^{๖๙}พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๕๖.

^{๗๐}พ.ชา. (ไทย) ๒๓/๗๔/๓๑.

การแสดงความกตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดของความรัก ความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไป จนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งจำเป็นสังคมในโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสงเคราะห์ญาติ เชื่อว่าเป็นอุดมมงคล^{๑๑} จากการศึกษา พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายัง ทรงบำเพ็ญญาติตตจริยา คือ ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของ พระองค์ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๑๒} แม้ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันรุนแรง ระหว่างญาติ^{๑๓} ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติ ยังเข้มแข็งให้ อภัยต่อกัน ได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด^{๑๔} ความสัมพันธ์ระหว่างญาติ จึงเป็น ไปแบบถ้อยที ถ้อยอาศัยกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเกิดจากความรู้สึกร่วมกันทางจิต ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะว่า “ร่วมเงาแห่งญาติ เป็นร่วมเงาที่เย็นสบาย”^{๑๕}

จากการศึกษาพบว่า การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติ เป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควร แก่กาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของคนบางคนที่เขาความรอบคอบในสิ่งอัน เป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า ทรัพย์ ยศ ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบริวาร เป็นสิ่งสำคัญ กว่าญาติวงศ์ จึงมีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์เป็นต้นของตนเป็นเครื่อง สงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและ สนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติเป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติ เมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล้มจมเหมือนต้นไม้อันไร้ รากไร้กิ่ง ไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติโดยง่ายตาย เพราะฉะนั้น ผู้ใดดู หมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลือขวแล ผู้นั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทาง แห่งความเสื่อม

^{๑๑} บ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๓

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๓-๑๔๒.

^{๑๓} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓, ๑๕๘, ๑๕๙/๕๔.

^{๑๔} สัพพทานัน ธรรมทานัน ชินาติ.

^{๑๕} บ.พ. (บาลี) ๓/๒๑.

ดังนั้น ความกตัญญูต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูด้วยการ สงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๖๖} ได้แก่

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงฺคโห)

๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมฺมสงฺคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยอามิส

ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิด ความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้ำขาย ให้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยคำรักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยม เยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ขอมความด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๖๗}

^{๖๖}พ.อิตี. (ไทย) ๒๕/๕๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติ ให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย

ในพระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติและแสดงความเอื้อเพื่อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้มีความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกรักของญาติ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังกะ การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า

การสงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำที่ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๓๕}

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า”^{๓๖}

จากการศึกษาดังกล่าวทำให้ทราบว่า ความกตัญญูต่อญาติตามความหมายของพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ กตัญญูด้วยการการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเพื่อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้ศิลปวิทยา คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถวายทอดความรู้คู่คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งที่ประเสริฐ สิ่งที่ดี

^{๓๕} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๓๖} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๕๒.

^{๓๗} บ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๕๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

คุณค่าของชีวิต ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญารักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

ความกตัญญูต่อประเทศชาติ

ในสถาบันแรก คือ ชาติ คำว่า ชาติ หมายถึง ประเทศ, ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน, ประชาชาติก็ว่า^{๕๐}

ทุกคนที่อยู่ใต้อาณัติของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคง และเพื่อให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง คนในชาติจะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทีต่อประเทศชาติ จึงต้องปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีชอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการะบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบัน

^{๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๖๖.

ดังกล่าว ยังเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น ทราบ
ใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ คนไทยและความเป็นไทยก็จะดำรง
อยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติ ศาสนา
ช่วยให้สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรม ไม่เบียดเบียน ไม่
สร้างความเดือดร้อนแก่กัน สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์
รวมแห่งจิตใจของประชาชนชาวไทยทั่วประเทศ ดังนั้นจึงเป็น
หน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้อง
รักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์
ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย
ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมี
พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมาย
สูงสุดของประเทศ ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการ
ปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้
กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะต้องดำรงรักษาไว้
ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ ประเทศชาติ
เป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น ในฐานะที่เป็น
ประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศ จึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและ
รักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคง และผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภาคภูมิใจในความ
เป็นไทยและนิยมไทย และช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ ดังเช่น
พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า
“...ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความ
เป็นไทยนี้ไว้ทั้งในใจ ทั้งในหมู่คณะ ทั้งชาติ”

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตา
กรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความ
มั่นคงของชาติ

๖. เสียดละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อ
ประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการ
ทหารประกอบอาชีพสุจริต และเสียดละภยันตรายเพื่อพัฒนา
ประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียดละเพื่อ
ประเทศชาติ^{๕๐}

ความกตัญญูต่อพระศาสนา

พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตาม
คำสั่งสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจนบัดนี้
การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมได้
นั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้
สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ
ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้
ความสำคัญต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “ดูกร
อานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรม
และวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๕๑}

พระพุทธคำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญพระธรรม
เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความ
ประพฤติก^{๕๒} ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหมดอยู่กัน
ตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิง และอ้างอิงถึง

^{๕๐}วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต,
๒๕๒๓), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๕๑}โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺจคุโต โส โว มมจฺเจน สตุลา (ที.มหา.
บาลี) ๑๐/๑๔๒/๑๓๕., ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔)

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๓.

เป็นมาตรฐานสุดท้ายในการตัดสินความ^{๔๔} โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่า ส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ข้อยกเว้น ส่วนนี้ควรเว้น ส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนา นี้ชื่อว่าคนกตัญญูต่อพระศาสนา^{๔๕}

ดังนั้น พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ของหอม อารมณ์ รูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า ยารักษาโรค และตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชา คือบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา

ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์

ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจจะเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่าเป็นพระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ ได้สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในคุณงามความดีทุกด้าน แก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าจะในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย^{๔๖}

^{๔๔}พระศรีปริยัติโมลี (สมชาย กุศลจิตโต), “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทัฎฐิ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๗, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๕.

^{๔๕}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๓.

^{๔๖}วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, หน้า ๖๘.

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาชนต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ โดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมาย ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรมอันดีงาม ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต หมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง สามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไป เมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วย เว้นการถือราษฎรบังหลวง ประกอบสัมมาอาชีพในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงนี้จัดเป็นกรรมและเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลของกรรมเสมอ^{๕๖} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตนเอง ไม่ว่าจะมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่เท่าเทียมกัน

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เรายังรักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เรายกามีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน”^{๕๗}

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็นคนหรือวัตถุสิ่งของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา สัตว์บางชนิดให้น้ำมันแก้มนุษย์ เมื่อมันตายลงไป มนุษย์ก็เอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาน้ำ

^{๕๖} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๕๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๐๓/๕๐๒.

มันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋าใส่สตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี

มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักการพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ควรเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์
ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่า
สัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้น
ทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาด
กายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม
หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุข
เถิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี
เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์
เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดู
หมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารณาทุกข์แก่กัน
และกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์
คุณมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น หนึ่ง ควร
แผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู
ไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๘๕}

การที่มนุษย์ได้ใช้งานสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักให้มาก ก็คือ ไม่ควรมองว่าสัตว์
เหล่านั้นเป็นแค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิตที่มี
คุณประโยชน์ ที่อาศัยอยู่ร่วมโลกเดียวกัน ไม่มีการผจญสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้

^{๘๕} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชนไก่จนตาย และยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่น่าเป็นห่วงในสถานการณ์สังคมไทยปัจจุบัน และในอนาคต

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ^{๕๐} ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์^{๕๑} ได้แก่ ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๕๒}

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ดังนั้น ธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

จากการศึกษาพบว่า ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๕๓} พระสงฆ์มี

^{๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๒๐.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๗.

^{๕๓}วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หีบหบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดศาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, ปรินญาอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐.

การดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติ ตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วน เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้อ ิฏฐะเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๕๔}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่าง ยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์^{๕๕} ปลูกป่า สร้าง สะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชน เหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชน เหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่ สวรรค์อย่างแน่นอน^{๕๖}

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้ หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขต จำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลาง อิทธิพลของธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้อย่างไร จากการศึกษา พบว่าในทางพระพุทธศาสนาได้ เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทั้งหมด ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาเวทียชาดกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มี อาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหล พุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้ถ่อนรากขึ้น เพื่อจะได้ สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตัดเตือนเหล่าพ่อค้าว่า

^{๕๔}พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, **ปริญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๕๕}สวนอันน่ารื่นรมย์ หมายถึง สวนไม้ดอกไม้ผลอันน่ารื่นรมย์ (ส.ส.อ. ๑/๔๗/๘๖)

^{๕๖}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่
ใบของต้นไม้นั้นก็ไมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคน
เลวทราม^{๕๓}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการ
คุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว
มนุษย์เองก็ต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัย
กันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ

ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย
ความกตัญญูกตเวทีในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและทำที่ที่
ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๕๔}

พระมหาเจิม สุวโจ ศิษยาบทยาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า มีทรรศนะว่า

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้
สูงขึ้นและสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ จะได้ไม่ไปทำลาย
ธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่า จะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพา
อาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพาดังกล่าวก็หาใช่เป็นการพึ่งพาแบบ
เอารัดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็น
การพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช
สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสรรพชีวิตทั้งมวลล้วนต้องการการมี
ชีวิตอยู่และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่คู่กับสรรพชีวิตอื่น ๆ ซึ่งการ
ก้าวล่วง ละเมิด เบียดเบียน หรือ ทำลายชีวิตอื่น ถือเป็นการ

^{๕๓}พ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๕๔.

^{๕๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

ละเมิดกฎธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐาน
ของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภค มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่
ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมาก เพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียว
คือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามักจะแลกด้วยความ
สูญเสียและสูญพันธ์ของทรัพยากรและสรรพชีวิตอื่นบนโลก ซึ่ง
หากมนุษย์ยังดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลความต้องการความสุข
และการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของ
มนุษย์อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะภายใต้ความ
ต้องการที่ไม่มีสิ้นสุดของมนุษย์นั้น ธรรมชาติบนพื้นโลกนี้ก็กลับ
มีจำนวนจำกัด

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งต้องปกป้องมิให้ถูก
ละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และไม่สนับสนุนให้มีการ
ละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้ายแล้ว ยังให้สิทธิ์คุ้มครองป้องกันชีวิต
สรรพสิ่งในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การ
ยกเลิกบุชชาญ การกำหนดเขตอุทยาน การสนับสนุนด้านปัจจัย
๔ ให้สรรพชีวิตได้พึ่งพาอาศัย

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัย
อื่นดำรงชีพและต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ อีกมาก หากไม่เรียนรู้วิธี
บริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไร
เหลือให้บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป ดังนั้น การนำมาใช้ใหม่ ใช้
อย่างรู้จุดประสงค์ ใช้อย่างคุ้มค่า ให้เหมาะกับสภาพของสิ่งนั้น ๆ
เช่น กรณีพระอานนท์ตอบพระเจ้าอุเทน จะทำให้มนุษย์อยู่รอด
ไปอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิต
สรรพสิ่งอื่นใดแล้ว ยังจะต้องรักเมตตาชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้
เสียหาย มนุษย์ไม่ควรให้มีการขุดดิน ไถหว่าน โดยเฉพาะบริเวณ

พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิมของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่าคือ อาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่าน หรือการเพาะปลูกใด ๆ

๘. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอีกต่อไป

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอย และลดการใช้ให้น้อยลง

๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้

๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิต แม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ทรงสอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิด ห้ามขุดดิน เป็นต้น

๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น

๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

๑๕. การปลูกจิตสำนึกมนุษย์ให้รู้เข้าใจและการตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๕๕}

เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติดังที่กล่าวมา ถือได้ว่า บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทิต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัย

^{๕๕} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศรษฐมโฆ”, *ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

เป็นการรักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญงอกงาม^{๑๑๑} จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง

๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู

ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ศึกษาบุคคลผู้มีความกตัญญู ๓ ตัวอย่าง คือ

๑. พระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพุทธประวัติพบว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ กล่าวคือ ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^{๑๑๑} จริยวัตรส่วนนี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติดังนี้

๑) ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ล่วงปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประชวรมีพระอาการสาหัส พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระพุทธรบิดา ในการเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระพุทธรบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธรบิดาจนได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นคฤหัสถ์^{๑๑๒}

๒) ประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้เข้ามาบวชใน

^{๑๑๑}พระเมธีธรรมากรณี (ประยูร ธรรมจิตโต), *ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๑๑-๑๖.

^{๑๑๑}จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓,๑๕๘,๑๕๙/๕๔.

^{๑๑๒}จุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

พระพุทธศาสนาอีกในกาลต่อมา^{๑๐๓} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้า เป็นมหาบุรุษองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพ และสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งคราวเพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าพระญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาจหาญร่าเริงในธรรม เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่พระญาติและคนเหล่านี้^{๑๐๔} การที่พระพุทธเจ้า ได้ทำหน้าที่สงเคราะห์พระญาติ ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งและทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่า พระองค์เป็นมหาบุรุษพระองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตน ให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษ คือ สามารถบรรลุมรรคผล นิพพานได้เช่นเดียวกัน^{๑๐๕}

๓) ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ พระพุทธเจ้า แม้พระองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ทรงตระหนักถึงพระอุปการคุณของพระมารดา เพราะฉะนั้น ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ทรงรำพึงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว เสด็จไปจำพรรษา ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์* ชั้นดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดา ดังนั้นหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ เพื่อทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพระมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน โดยทรงนิรมิตพระพุทธนิรมิตขึ้น** เพื่อแสดงพระอภิธรรมปิฎกแทนพระองค์ เมื่อทรงทำภารกิจ

^{๑๐๓} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๑๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๑๐๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

* สวรรค์ชั้นกามาวจรมีทั้งหมด ๖ ชั้น ได้แก่ (๑) ชั้นจตุรหาราช (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๓/๑๐๕.

** อจินไตย (สิ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงด้วยการใช้เหตุผลแบบตรรกะหรือการนึกคิด) แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ (๑) พุทธวิสัย = ความสามารถของพระพุทธเจ้า (๒) ฌานวิสัย = พลังอำนาจของบุคคลผู้ได้สมาธิขั้นสูง

ต่างๆ เช่น ทรงสร้งน้ำ หรือ เสวยภัตตาหาร สารัตถะสำคัญในอภิธรรมปิฎกที่พระองค์ทรงแสดงนั้น คือ กุศล ฐมา อกุศล ฐมา อพยากตา ฐมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุศลและอพยากต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เมื่อทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกเสร็จ เทวดาทั้งหลายได้บรรลุธรรม แม้พระมหามายาก็ได้บรรลุโศคาปัตติผล^{๑๑๖}

๔) ทรงห้ามทัพของพระญาติ

จากการศึกษาพุทธประวัติทำให้ทราบว่า แม้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการแย่งน้ำ ระหว่างพระญาติสองฝ่าย คือ พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกถิยะ ซึ่งให้กั้นแม่น้ำโรหิณี เนื่องจากน้ำในแม่น้ำมีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำกิจกรรมของทั้งสองเมือง ทาส กรรมกร ประชาชน ต่างแย่งน้ำกัน iva จากอุกษาคติกำเนิดซึ่งกันและกัน กระทั่งกระทั่งจนถึงอำมาตย์และพระราช พระราชาทั้งสองเมือง จึงเตรียมทัพแล้วออกมาเพื่อทำการรบแย่งชิงน้ำ พระองค์ก็เสด็จไประงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ ดังคำสนทนา ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพวกพระญาติ ดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า น้ำมีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า น้ำมีราคาน้อย พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า กษัตริย์มีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ ย่อมหาค่ามิได้

พระพุทธเจ้า ตรัสต่อไปว่า การทำให้กษัตริย์ ซึ่งหาค่ามิได้พินาศ เพราะการทะเลาะกันด้วยน้ำ ย่อมไม่สมควร ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระประยูรญาติ หยุดการแย่งน้ำกันหันมาเจรจาตกลงแบ่งน้ำด้วยดี^{๑๑๗}

๕) ทรงยับยั้งกองทัพของพระเจ้าวิฑูทกะ

เช่น สามารถระลึกชาติได้ เป็นต้น (๓) กรรมวิบาก = การให้ผลของกรรม (๔) โลกจินดา = การคิดหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องโลก เรื่องจักรวาลเรื่องอินไตยเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ยากในการค้นหาความจริง ให้อู้อย่างชัดเจน ใครที่คิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ย่อมมีส่วนแห่งคนบ้า เพราะไม่มีเครื่องมือในการพิสูจน์ ตรวจสอบความจริง มนุษย์เองก็ยังไม่สติปัญญาเพียงพอที่จะตอบคำถามนี้ได้ให้หายสงสัย อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.

^{๑๑๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๗-๘๘.

^{๑๑๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๕-๑๒๑.

ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระเจ้าวิฑูทกะ หลังจากได้ครองราชสมบัติแล้ว กำลังจะกรีธาทัพออกไปฆ่าล้างแค้นพวกเจ้าศากยะ พระพุทธองค์ ก็เสด็จไปยับยั้งไว้ได้ถึง ๓ ครั้ง โดยตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะ ในขณะที่ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไทรที่มีเงาโปร่งในเวลากลางวัน ว่า ชื่อว่าเงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น^{๑๑๔} ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะเข้าพระทัยว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อทรงประสงค์รักษาหมู่พระญาติไว้ แต่ในครั้งที่ ๔ พระเจ้าวิฑูทกะได้ กรีธาทัพออกไปอีกครั้ง คราวนี้ พระพุทธเจ้า ได้ทรงพิจารณาเห็นกรรมเก่าของหมู่พระญาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถห้ามได้ จึงทรงวางอุเบกขา^{๑๑๕}

พระจริยาวัตรเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้มีพระคุณต่อพระองค์ ซึ่งเป็นจริยาประการหนึ่งในจริยา ๓ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก^{๑๑๖}
๒. ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ
๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๑๗}

และพระองค์ก็ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่ในการตอบแทนอุปการคุณได้อย่างยอดเยี่ยมในทั้ง ๒ ระดับ คือ

๑. ในระดับโลกียสุข คือ สงเคราะห์พระประยูรญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์ เป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขสมบัติที่ยังประกอบด้วย กิเลสอาสวะ เช่น มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ

๒. ในระดับโลกุตระสุข คือ สงเคราะห์เหล่าพระญาติผู้จะได้บรรลुพระนิพพานให้ได้รับความสุขขั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือกว่าระดับชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูกตเวทีทั้งสองระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบมีสัมมาทิฐิ และเพื่อให้บรรลुถึงมรรคผลนิพพาน ปฏิปทาของพระพุทธองค์ดังกล่าวมานี้ ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง

^{๑๑๔} ญาติกานัน ฉายา นาม สีตลา., พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๑๑๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๑๑๖} วิ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๕.

^{๑๑๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕๑.

ความพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูทวนที่ต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

๒. เรื่องพระสารีบุตร

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรพบว่า พระสารีบุตรผู้มีความกตัญญูเห็นอุปการคุณของคนที่เคยถวายอาหารเพียงเล็กน้อย จึงสงเคราะห์ให้เขาได้บวช และมีเรื่องว่าพระสารีบุตรมีความกตัญญูต่ออาจารย์อย่างยิ่ง คือ

๑) อุปสมบทให้ราชพราหมณ์

มีเรื่องว่า ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราชพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชুবผอมหมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ชুবผอมหมองคล้ำเช่นนั้น จึงตรัสถามภิกษุ ทรงทราบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่ามีใครระลึกถึงบุญคุณของราชพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นั้น ได้ถวายภิกษา ๑ ทัฬพี ขณะที่ตนเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้กตัญญู เป็นผู้กตเวที^{๑๑๒}

๒) มีความกตัญญูเคารพในอาจารย์

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่เป็นคฤหัสถ์ สารีบุตร (โกณฑปริพาชก) ไปเที่ยวแสวงหาโมกขธรรม ได้พบพระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ก็เลื่อมใส จึงติดตามไปถึงที่พักฉันอาหารบิณฑบาต และได้ปูอาสนะกรองน้ำถวาย ครั้นท่านฉันแล้วจึงได้ถาม พระอัสสชิก็แจ้งความว่าเป็นพุทธสาวก สารีบุตรจึงอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระอัสสชิก็แสดงธรรมเทศนา ครั้นจบธรรมเทศนา สารีบุตรก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน จึงกราบลาพระอัสสชิแล้วจึงไปหาโมคคัลลานะ ต่อมาทั้งสองพร้อมทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดาทูลขอ

^{๑๑๒} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒-๔.

บรรพชาอุปสมบท พระศาสดาได้ประทานอุปสมบทให้ อีก ๑๕ วันต่อมาพระสารีบุตรได้
บรรลุนั้นพระอรหันต์

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรจึงทราบว่า ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หาก
ท่านทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ใด ท่านจะนมัสการไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไป
ทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิที่เป็นอาจารย์จะนมัสการไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่
พวกภิกษุเห็นพระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระสา
รีบุตรยังไหว้ทิศเหมือนพวกพราหมณ์ พระพุทธองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตร พระสารีบุตร
กราบทูลว่า ที่ตนยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิที่เป็นอาจารย์ พระพุทธ
องค์จึงตรัสสรรเสริญว่า พระสารีบุตรมีความกตัญญูรู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่า
“บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์
นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์ นอบน้อมไฟที่บูชา”^{๑๑๓}

๓) เทศน์โปรดมารดา ก่อนนิพพาน

มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประคองอัญชลินมัสการทั้ง ๔ ทิศ
กราบทูลลาพระพุทธองค์แล้วท่านใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ก็ไปที่บ้านมารดาในราตรีนั้น พระ
เถระเกิดอาพาธอย่างแรงกล้า อาเจียนและถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรม
ได้แสดงธรรมโปรดมารดา พรรณนาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เทศน์ให้
มารดาผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ดำรงอยู่ในโศคาปีตติผล^{๑๑๔}

พระสารีบุตรจึงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที เพราะท่านกตัญญูรู้คุณของราช
พราหมณ์ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงข้าวทัพพีเดียว และตอบแทนคุณ โดยการให้อุปสมบทพร้อมทั้ง
ให้การอบรมสั่งสอนแก่พระราชาจนบรรลุนิพพาน และมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเลิศ โดยที่
ท่านแม้ได้รับตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็น
อาจารย์ เพราะอุปการคุณที่ท่านเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิ

^{๑๑๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๑๕๖.

^{๑๑๔} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา.

และในวาระสุดท้ายก่อนจะนิพพานก็ได้แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล
ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำปฏิการะสนองคุณมารดาโดยแท้จริง

๓. ภิกษุเลี้ยงพ่อแม่

เรื่องภิกษุเลี้ยงพ่อแม่ มีเนื้อเรื่องสรุปดังนี้

เล่าว่าในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ลาพ่อแม่
ออกบวช ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนพ่อแม่ของท่าน
จำเดิมแต่เวลาที่ลูกชายบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเป็น
ผู้ที่น่าสงสารอย่างยิ่ง

พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่า พ่อแม่ยากจน จึงคิดจะลาสิกขาไป
เลี้ยงพ่อแม่ ไปทูลลาพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงพ่อแม่ได้ ตั้งแต่
นั้นมา เมื่อท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงพ่อแม่ ได้สั่งขทาน ได้ฝึนางู่ม ก็นำไปให้แก่พ่อแม่
ท่านปรนนิบัติบำรุงพ่อแม่จนตัวเองซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพระพุทธองค์ทรง
ทราบ ตรัสสาธุการถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า ภิกษุนี้ตั้งอยู่ในหนทางที่พระองค์ดำเนินมาแล้ว ทรง
เล่าเรื่องสุวรรณสามชาติทำให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงพ่อแม่ เป็นวงศ์ของ
บัณฑิต แล้วทรงประกาศสั่งจะ ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงพ่อแม่ ได้เจริญวิปัสสนารู้แจ้งแทงตลอด
อริยสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระโศคาบัน^{๑๕}

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจึงทราบว่า ผู้เลี้ยงพ่อแม่ย่อมได้รับแต่ความยกย่อง
สรรเสริญจากนักปราชญ์ เป็นสิริมงคลแก่ตนเองทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นพลปัจจัย
ให้ผู้นั้นได้สำเร็จ มรรค ผล นิพพาน

๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญู

บุคคลผู้มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็น
ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) ให้ทรงพระชนมชีพเปรียบเทียบเรื่องโลกกับการ
แสดงบทบาทในสังคมว่า

^{๑๕} มงคล. (บาลี) ๑/๓๐๕/๒๘๒-๒๘๓.

โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกบท ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉาก ผู้ขายตั๋ว ผู้เก็บตั๋ว ผู้คูพิเศษ เมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกบทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขายตั๋วที่กตัญญู ผู้เก็บตั๋วที่กตัญญู ผู้คูพิเศษที่กตัญญู เชื่อว่าเป็นคนดี ความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตน เชื่อว่า ความกตัญญู และความกตัญญูนี้คือความดี ที่เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้ว คุณความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้น เหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่^{๑๑๖}

จากการศึกษาพบว่า ประโยชน์ของความกตัญญู มีทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ตนเอง และสังคม

๒.๕.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความกตัญญู ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพระพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดา บิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์ ด้วยโศภิตที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ‘ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน’ กุลบุตรผู้อันมารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับ

^{๑๑๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๗-๔๔๘.

พิธีกรรม และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว ฟังหวังได้ความ
เจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๑๗}

และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทีสิ้นชีวิตไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
ดังพระพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม
บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุ
นั้น บัณฑิตพึงน้อมสักการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว
น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า
เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึง
สรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงใน
สวรรค์^{๑๑๘}

บุคคลที่มีความกตัญญู ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวก
ของตถาคต ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน
และประสบบุญเป็นอันมาก ดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัม
พุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอัน
มาก เพราะการประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิต
ทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไป
แล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์ประสบบุญเป็นอันมาก^{๑๑๙}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๑๒๐} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา
เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

^{๑๑๗} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๑๘} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๑๑๙} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๑๒๐} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗. (เคยอ้าง)

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๑๒๑} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีไม่เกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข^{๑๒๒} เนื่องจากประพฤตินุญกตต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๑๒๓} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต^{๑๒๔} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูไว้ดังนี้

ความกตัญญูทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดช ความเจริญเดชทำให้เป็นที่นารถไคร่ ความเป็นผู้นารถไคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสราญใจ ที่เกลียดก็หาย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มา ปัญญาก็เกิด ความมีบุญมาปัญญาเกิดนั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นมงคลจากความกตัญญูโดยแท้

^{๑๒๕}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
๓. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท

^{๑๒๑} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔. (เคยอ้าง)

^{๑๒๒} อ.จ.ต.ท. (ไทย) ๒๑/๓๓/๓๓. (เคยอ้าง)

^{๑๒๓} พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒. (เคยอ้าง)

^{๑๒๔} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๘. (เคยอ้าง)

^{๑๒๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๑.

๔. ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ
๕. ทำให้เกิดขันติ
๖. ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี
๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี
๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม
๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ
๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้น โดยง่าย
๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพาน โดยง่าย^{๑๒๖}

๒.๕.๒ ประโยชน์ต่อสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว

จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล”^{๑๒๗}

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นคนนั้น”^{๑๒๘}

“ผู้ใดห่อกฤษณาด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับนักปราชญ์ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๑๒๙}

“ปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งไม่เป็นเรื่อง”^{๑๓๐}

^{๑๒๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๒๗} พุ.จ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๑๒๘} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๒๙} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๓๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘๑๕/๓๕๕.

“ฟังมองเห็นคนมีปัญหา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาข่มขี้ เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คน
เช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง”^{๑๓๑}

“ฟังแนะนำตักเตือนเถิด ฟังพร้าสอนเถิด ฟังห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำ
เช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตว์บุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตว์บุรุษ”^{๑๓๒}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๑๓๓}

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย,
อยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็น
ตัวเอง”^{๑๓๔}

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมูไม้มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่
ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”^{๑๓๕}

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน ฟังพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา, ถ้าไม่ได้สหายที่
มีปัญหาปกครองตน ฟังเที่ยวไปคนเดียว และไม่ฟังทำความชั่ว”^{๑๓๖}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จัก
ประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๑๓๗}

“การฟังธรรมตามกาล...การสนทนาธรรมตามกาล นี่เป็นอุดมมงคล”^{๑๓๘}

ข้อความเหล่านี้ นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคม
เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์
มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหา
สมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธ

^{๑๓๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๑๓๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๑๓๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๕๗.

^{๑๓๔} พ.ร. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕. (เคยอ้าง)

^{๑๓๕} พ.ร. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๑๓๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๑๓๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๑๓๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

องค์ถือว่ามีค่าสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๓๙๕}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวว่า

ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลก ให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะข้ามยาก ได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประจักษ์ร่มไทรในทะเลทรายที่ทुरกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะของผู้มีคุณ ทำเป็นลืมคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิถีจรรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสุขอยู่ได้ เพราะอาศัยคนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดียังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีความสุขชื่นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๓๙๖}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึกในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้น ความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที นับว่าไม่เสียหาย ช้ำยังก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๓๙๗}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูเป็นเบื้องหน้า ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้น บุคคลเมื่อได้ทำคุณต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

^{๓๙๕} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

^{๓๙๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) , มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๓๙๗} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๓๘/๓๕๕.

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือ
 สิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เยือกเย็นงดงาม ยากที่จะ
 เปรียบได้ เขาสามารถทำให้กลายเป็นพระ ทำอัศจรรย์ให้
 กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทร
 ทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง แล้วจะไม่ทำให้โลกนี้
 กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๑๔๒}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้มีความกตัญญู ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณและ
 สนองคุณเท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ที่มีความเมตตากรุณาปราณีโอบ
 อ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ผู้น้อยที่ทำดีแก่ตน เป็นผู้ใหญ่อ้อมแอ้มมีสัมมาคารวะเชื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อ
 ผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณแก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูจะ
 ดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหา
 ประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงผลกระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวม
 ก่อน เขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐที่สุด คือ ความที่มนุษย์ทุก
 คนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่เป็นศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการ
 แข่งขันกันทำความดี เพื่อปลดเปลื้องหนี้บุญคุณของตน ๆ ให้พ้นหนี้อันนี้ และถ้าหัวใจของ
 คนทุกคนในโลกนี้ เต็มไปด้วยความกตัญญูจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะเป็นโลกที่งดงามยิ่งกว่าเท
 วโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลก
 แน่แท้^{๑๔๓}

สมดังที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมฺมชโร) กล่าวว่า

เมื่อทุกคนเกิดมาในโลก ที่เป็นโรงละคร โรงใหญ่แล้ว
 ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ เป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอก
 บทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขาย

^{๑๔๒} พุทธศาสนิกฯ , กตัญญูทเวทีเป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
 ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ตัวที่กตัญญู ผู้เก็บตัวที่กตัญญู ผู้คูที่กตัญญู ซึ่งแต่ละคนได้
 สมญาว่ามงคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความกตัญญูของคน
 ที่ได้สมญาว่ามงคลนั้น ว่าเป็นมงคลยอดชีวิตประการหนึ่งเพราะ
 เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ
 และความสุข^{๑๔๔}

คุณธรรมคือความกตัญญูนี้ เมื่อตั้งสมไว้ดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง
 ทั้งต่อคนในสังคมและเป็นธรรมป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้น เป็นคุณธรรมประคองโลก
 ให้อยู่ได้ และอยู่ด้วยความสงบสุข

๒.๖ โทษของการไม่มีความกตัญญู

บุคคลที่ไม่มีความกตัญญู ย่อมสร้างความเสียหาย ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม ดังนี้

๒.๖.๑ โทษต่อตนเอง

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูกตเวทิตะ เรียกว่าคนอกตัญญู ย่อม
 ประสบความเสื่อม ไม่มีความสุข ความเจริญ และถูกติเตียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติ
 ดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัม
 พุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษ
 เป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น
 บัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลก
 นี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย^{๑๔๕}

อีกประการหนึ่ง คนอกตัญญู มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคน
 อื่น สิ่งอื่น ทั้งคอยจ้องโทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอาดีเอาเปรียบคนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความ
 ช่วยเหลือจากเพื่อนมนุษย์ในที่สุด ดังข้อความว่า

^{๑๔๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๒.

^{๑๔๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

คนอกตัณญฺญคฺยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดิน
ทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้^{๑๔๖} และผู้ใดไม่รู้จักคุณ
ความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการ
งานเกิดขึ้นในภายหลัง ย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้^{๑๔๗}

พระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักรับบุญคุณที่ผู้อื่น
กระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อย ๆ หลีกห่างจากไป และเป็น
คนที่น่าตำหนิ แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัณญฺญก็ไร้ประโยชน์ ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์
ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดี
อย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่น
ทำให้แล้ว นำตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้น
ก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรม
ยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ด่าว่าบุคคลนั้น
พึงค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย^{๑๔๘}

เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉะนั้น
ความดีที่ทำในคนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่งอกงาม ฉะนั้น^{๑๔๙}
ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน สาขเสนาบดีเพื่อน
ของพระองค์เป็นคนที่มีความคิดต่ำทราม ออกตัณญฺญ ประทุษร้าย
มิตร กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้^{๑๕๐}

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู จะถูกประณามว่าเป็น
คนอกตัณญฺญ ถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกตัณญฺญเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติ
ของคนดี การทำความดีกับคนอกตัณญฺญย่อมไม่มีผลดี ท่านเปรียบเหมือนกับการหว่านพืชลงใน

^{๑๔๖} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๗๒/๓๐.

^{๑๔๗} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๕๐/๓๗.

^{๑๔๘} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๓๑-๓๒/๑๖๒.

^{๑๔๙} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๗๗/๓๓๕.

^{๑๕๐} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๗๔/๓๓๕.

ไปในไฟ ย่อมมอดไหม้เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลดี เหมือนหวานพีชลงในดินดี

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ได้ศึกษาลักษณะของคนอกตัญญูสรุปไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณ บุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจจะเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป

๒. เป็นคนเลวทราม ท่านกล่าวว่า “บุคคลที่อาศัยร่วมเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น ผู้ที่กระทำชื่อว่าเป็นคนเลวทราม” เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี (นิมิตต์ สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทีตา) เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อว่าเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงาน หรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีประโยชน์สำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่า เก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่น ๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการ

ช่วยเหลือคนอกัตถุญญไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้
ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเลื่อม ไม่มีความจริง บุคคลได้พักอาศัยใน
บ้านของคนอื่นเพียงแม่คินเดียว หรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลา
อาหารเพียงมือหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่
เนรคุณต่อผู้มีพระคุณแม่น้อย ย่อมมีแต่ความเลื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกัตถุญญย่อมมีชีวิตที่หา
ความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนลูกโยนลงไป
ในนรก^{๑๕๑}

๒.๖.๒ ความเสียหายต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกัตถุญญ จะถูกประณามว่าเป็นคนอกัตถุญญ
บ้าง คนเนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาล การคบหาสมาคม
เป็นเพื่อนกับคนอกัตถุญญเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาความไม่น่าพอใจ เช่น การ
นินทา

ในพระพุทธศาสนาแสดงโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๑๕๒} คือ

๑. มีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. มีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. มีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. มีคนหลอกหลวงเป็นมิตรสหาย
๕. มีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. มีโจรเป็นมิตรสหาย

---

^{๑๕๑}พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงษ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบัน
ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๑๕๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

ดังนั้น ถ้าบุคคลคบคนนอกตัณญาซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตร แม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่ว แต่เกลือกกลั้วกับผู้ทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางในกรรมชั่ว และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่ง ๆ ขึ้น”^{๕๓}

“ผู้คบคนเลว ย่อมพลอยเลวลง”^{๕๔}

“ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบคา ใบคาย่อมเหม็นกลิ่นปลาคละคลุ้ง, การเกลือกกลั้วคนพาลย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๕๕}

การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะ มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญมิได้เลย

พระพุทธศาสนาแดสงลักษณะของมิตรเทียมไว้ ๔ ประการ^{๕๖} ดังนี้

- (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
- (๒) มิตรดีแต่พูด
- (๓) มิตรพูดประจบ
- (๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตกระทำความคิดกับคนอกตัญญูย่อมไม่ได้ผล ท่านเปรียบเหมือนกับการหว่านพืชลงไปไฟ ย่อมจะมอดไหม้เสียเปล่า ดังนั้น คนอกตัญญูเป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป เพราะคนอกตัญญูเปรียบเหมือนอมิตรผู้มีดาบในมือ^{๕๗}

นอกจากนี้พบว่า คนอกตัญญูมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ ที่เป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปาน

^{๕๓} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๕๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๕/๑๕๘.

^{๕๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๕.

^{๕๗} มงฺกล. (บาลี) ๑/๓๐/๒๔.

ใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี เช่น พ่อแม่ ผู้ที่มีอุปการคุณแก่เขา เมื่อพ่อแม่แก่ลงไม่สามารถที่จะทำงานเลี้ยงเขาได้ คนอกตัญญูอาจจะมีความรู้สึกว่า พ่อแม่เป็นตัวถ่วงความเจริญ ซึ่งลูกอกตัญญูสามารถจะทอดทิ้งพ่อแม่ให้อยู่โดยไม่ได้ดูแลเอาใจใส่ และกำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

คนอกตัญญูอยู่ในที่ใด ย่อมทำให้คนในที่นั้นมีชีวิตที่หาความสุขได้ยาก ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก ดังพุทธพจน์ว่า “ผู้คบค้าสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู”^{๑๕๘}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

คนในโลกแต่ละคนยังไม่รับรู้ในความที่ตนเป็นหนี้บุญคุณของกันและกัน อย่างที่จะแยกกันไม่ออกยิ่งขึ้นเพียงใด ก็ยิ่งทำให้โลกเต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิง โหดร้ายทารุณ และเกิดลัทธิการเมืองอันทำให้โลกระส่ำระสายมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้ไม่รู้คุณของป่า ย่อมทำลายป่าเสีย ด้วยความเห็นแก่ตัวข้างเดียว จนลูกหลานไม่มีไม้จะปลูกเรือนกันอีกต่อไป จนห้วยหนองคลองลำธารเหือดแห้ง เพราะป่าอันเป็นกำเนิดน้ำนั้นถูกทำลายหมด ไม่มีความชื้นของป่าจะคายน้ำออกมาเป็นลำธาร และจะดึงดูดเมฆฝนให้มาตกเป็นฝน ณ ที่นั้นจนเพียงพอ^{๑๕๙}

ดังนั้น การอยู่ร่วมการคบค้าสมาคมกับคนอกตัญญูมีแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หาความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับอสรพิษ เพราะคนอกตัญญูเป็นคนเห็นแก่ตัว เอาจัดเอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว มักจะลบหลู่ดูหมิ่นผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัญญู และไม่ควรเป็นคนอกตัญญู

^{๑๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๕๗.

^{๑๕๙} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีเป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก, หน้า ๒-๓.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู

ในบทนี้ จะได้ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมและที่เป็นปทัชชหีณาณต่อความกตัญญู
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๓.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ การแสดงความ
กตัญญูต่อบุคคลที่มีใช้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งอื่น ๆ เช่น พืช สัตว์
แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ
แวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ผู้ที่ไม่มี
ความกตัญญู คือผู้เ็นรคุณ ความกตัญญูเป็นพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมทุกชาติ
ทุกประเทศในโลก การที่สังคมจะอยู่ร่วมกันและดำเนินชีวิตต่อไปด้วยความสงบสุขต้องอาศัย
คุณธรรมและจริยธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงหลายประการที่จะส่งเสริมให้เกิดความกตัญญู

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูต่อบุคคล
สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ พรหมวิหาร ๔ : หลักธรรมของผู้มีใจประเสริฐ

ในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ เรียกว่า พรหม
วิหาร^๑ ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควร
ปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะ
อย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปฌาย์อาจารย์ และญาติ
ผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้การอบรมสั่งสอน ชี้นำบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่ง
เป็นผู้เยาว์ ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น
๔ ประการ คือ

^๑ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

๑. เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ ทาง ได้แก่ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (๒) เมตตาวจีกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) เมตตา मनกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขาตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบกับความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิดามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิดามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังส่งตอบแทน

๓. มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปรายปลื้มบันเทิงใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญงอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง^๒ คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุข เป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการ

^๒ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

รักษาสິงอื่น เช่น สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดลอม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดลอมด้วย” โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดลอม

๓.๑.๒ สังคหัตถุ ๔ : ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้คน

ในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน เรียกว่า สังคหัตถุ^๔ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสมานสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่างบิดามารดาบุตร, สามีภรรยา, มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา^๕

จากการศึกษาพบว่า ทานในสังคหัตถุนี้ มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตา เพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์

^๓พระมหาเทวินทร์ คุรุฑแก้ว, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคละตถปิณี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔.

^๔ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๓.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมนุญชีวิต, หน้า ๒๑.

ความเคียดแค้น ให้ด้วยมูทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า^๖ เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของ จึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ^๗

๑) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

๒) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน และกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

๓) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปรรณานาชากุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยาย ทวด ตายาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และ อิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการลดความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อม ได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการ รักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้อไว้ และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ปานนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด”^๘ ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน^๙

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗.

^๗สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗๕-๒๘๐.

^๘พ.พ. (ไทย) ๒๕/๗/๗.

^๙พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๒๑.

การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคาย บาดหมางใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้ บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความ บาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีมีใจกัน จึงมิได้หมายความว่าเพียง พูดไพเราะหวานจับหูจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวจีสัจริตทุกประการ การพูดเพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรักความนับถือ หรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่ เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงความยำเกรง แสดง ความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ย่อมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดีมีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง

จากการศึกษาพบว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภายิต ย่อมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูด ชักชวนให้ผู้อื่นทำงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองใน อาชีพการงาน ทำให้มีคนเคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ^{๑๑} แม้แต่สุภายิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท พระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภายิต เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๑๒}

เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยำเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิด ความเอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้อง เป็นเหตุให้เกิดความ สนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปรานี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้ สำนึกผิดชอบชั่วดี ย่อมเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้า และลับหลัง ย่อมเป็นทางเจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

๓. อุตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และ ขวนขวายช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและ ช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม^{๑๓}

^{๑๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๑๓๘.

^{๑๒}บุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมมุนยชีวิต, หน้า ๒๑.

การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็น การแสดงกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่เป็น ประโยชน์แก่สังคม

พระมหาเทวินทร์ คุรุฑแก้ว ศึกษาพุทธจริยธรรมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมหลาย อย่าง^{๑๑} ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันสิ่งของของ ตนเพื่อช่วยเหลือสังคม เพื่อให้คนในสังคมเกิดความสงบสุข

๒) ศีล คือ คนมีศีล มีความประพฤติดีงามตามกฎ ระเบียบของสังคม ไม่ฝ่าฝืนกฎระเบียบและศีลธรรมอันดีงาม ของสังคม

๓) ปัญญา คือ การทำให้เกิดปัญญาความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ และใช้ปัญญาให้เกิดประโยชน์แก่สังคมที่ตนเองอยู่ ทำให้ สังคมเจริญรุ่งเรือง

๔) วิริยะ คือ มีความเพียรมีความพยายามมีความ อุตสาหะในการทำงานไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ของตนเองและของ สังคมที่ตนเองได้รับมอบหมาย

๕) ขันติ คือ มีความอดทนต่อความทุกข์ต่อความลำบาก ในหน้าที่การทำงานที่ทำและไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหา

๖) อธิษฐาน คือ มีความตั้งใจมั่นแน่วแน่ มีจิตใจที่เด็ด เดี่ยวมั่นคง ที่จะนำชีวิตนำสังคมไปสู่จุดหมายอย่างไม่ย่อท้อ

๗) สัจจะ คือ มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ ทั้งต่อตนเองและ ผู้อื่น

---

^{๑๑}พระมหาเทวินทร์ คุรุฑแก้ว, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคลัตถ ทิปนี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒-๓๓.

๘) สมานัตตตา คือ ความเป็นคนดีเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัว เป็นกันเองกับทุกคน และให้การช่วยเหลือสังคมด้วยความเต็มใจ

๙) กตัญญูทเวที คือ ความเป็นคนรู้จักอุปการคุณที่คนอื่นทำแก่ตน และหาทางตอบแทนอุปการคุณเมื่อมีโอกาส

๑๐) จิตตะ คือ เอาใจใส่ในภาระกิจการงานของสังคมอย่างเต็มอกเต็มใจ เพื่อให้สังคมได้บรรลุจุดหมายคือสันติสุข

๑๑) อาชีวาปาริสุทธิ คือ มีการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ คือ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม ไม่หลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีวิต

๑๒) อุฏฐานสัมปทา คือ ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการของตนเองและสังคม

๔. สมานัตตตา หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^๔

จากการศึกษาพบว่า การวางตนอย่างเหมาะสมพอดี เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสามารถผูกพันรักษาน้ำใจกันไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว แต่เกลียดชังความไม่เสมอต้นเสมอปลาย กลุ่ม ๆ คน ๆ เยอหยิ่ง ถือตัว หรือทะนงตัว ดูหมิ่นกัน เป็นธรรมดาประจำโลกที่คนทั้งหลายย่อมไม่เท่ากัน ด้วยทรัพย์ ยศศักดิ์ บริวาร และศิลปวิทยาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นเครื่องกีดกันขัดขวางคนผู้ไม่เสมอกันมิให้รักใคร่สนิทสนมกันไม่ แต่กลับเป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมความรักความนับถือสนิทสนมกัน

สังกหัตถุณี เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูได้เป็นอย่างดี เมื่อก้าวโดยสรุป คือ เป็นการตอบแทนด้วยการช่วยด้วยทุน ด้วยสิ่งของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ไขปัญหา

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมมุนิวชิวิต, หน้า ๒๑.

๓.๑.๓ ฃรรวัสัษัธรรม ๔ : ฃรรมะสำหรับผู้ครองเรื่อน

ในพระพุททศาสนา ฃรรมะสำหรับผู้ครองเรื่อน เรียกว่า ฃรรวัสัษัธรรม^{๑๕} ความปรารณนาของผู้ครองเรื่อน ย่อมปรารณนาที่จะให้ชีวิตในครอบคร้วมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกลำนึกในอุปการณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้นได้ ฃรรวัสัษัธรรมนั้น มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ไม่ฝืนทำชั่วทั้งปวงและซื่อสัตย์ต่อผู้อื่น ไม่โกหกหลอกลวง มีความจริงใจ บริสุทธีใจ มีความรับผิดชอบ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามตามสัจจะแห่งฃรรม

๒. ทมะ คือ ความข่มใจ ฝึกลตนเองให้ข่มใจไม่ให้โกรธ ข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งไม่ดี สิ่งที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขขึ้น สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดี ต้องข่มใจที่จะไม่ทำ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวเข้ากับการทำงาน และสิ่งแวดล้อมได้ดี ตลอดถึงแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓. ขันติ ความอดทน ต้องมีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกับคนอื่น อดทนต่อความยากลำบากในการประกอบอาชีพ อดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่สร้างความลำบาก ขัดเคืองให้เกิดขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ มุ่งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔. จาคะ คือ เสียสละ เสียสละทรัพย์สินเงินทอง เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อบุคคลผู้มีพระคุณ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือคนอื่น บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละทิฐิมานะ ร่วมงานกับคนอื่นได้ มีใจกว้างขวาง ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน^{๑๖}

^{๑๕}บ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

^{๑๖}บ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐/๕๔๕.

การอยู่ร่วมกันในครอบครัว* ในท้องถิ่น หมู่บ้าน และประเทศชาติบ้านเมือง หากทุกคนปฏิบัติตามคุณธรรมทั้ง ๔ นี้ ย่อมเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู อันจะทำให้เกิดความผาสุกร่มเย็น

๓.๑.๔ โภคอาทิยะ ๕ : ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์

โภคอาทิยะ หมายถึง ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ บุคคลพึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใด ๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงรู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ดังพระพุทธพจน์ว่า

กฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบกิจการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้^{๑๑}

เมื่ออริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นดังต่อไปนี้

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย
๔. ทำปละ ๕ อย่าง คือ

---

* ตระกูลมั่งคั่งอยู่ได้นานไม่ได้ เพราะสาเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป (๒) ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นใหญ่ในเรื่องความวิบัติแห่งสมบัติของตระกูลใหญ่ ๆ ในโลก ย่อมถึงกาลอวสานเพราะสาเหตุ ๔ ประการนี้ (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๓๕)

^{๑๑}ที่.ป. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

- ๑) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ
- ๒) อติพละ ต้อนรับแขก
- ๓) ปุพพเปตพละ ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ
- ๔) ราชพละ บำรุงราชการด้วยการเสวยภัตตาหารเป็นต้น
- ๕) เทวดาพละ ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งทีเฝ้ารพบุษตามความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ^{๑๔}

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว

บุคคลผู้รู้จักสงเคราะห์ช่วยเหลือ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุสิ่งของหรือด้วยธรรม ย่อมได้ชื่อว่ามี ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีอุปการคุณต่อตน ดังนั้น การใช้โภคะให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณ ย่อมไม่สูญเปล่า เพราะนอกจากจะเกิดประโยชน์แก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว ยังได้ประกอบบุญกุศลที่เกิดจากการใช้โภคะ ย่อมทำให้เป็นที่รักของผู้อื่น ผู้รับก็ได้ประโยชน์ ได้รับความสุข เกิดความสามัคคี รักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓.๑.๕ การระ ๖ : ความเคารพ

การระ ได้แก่ ความเคารพนับถือ การแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งทีควรเคารพนอบน้อม เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู ความเคารพในบุคคลทีควรแก่การเคารพ เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดถึงความเคารพในสิ่งมีชีวิต ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีความเคารพ

ในพระพุทธศาสนา การระมี ๕ ประการ^{๑๕} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสดา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์

^{๑๔} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

^{๑๕} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

๔. มีความเคารพ ความขำเกรงในการศึกษา (ศึกษา)

๕. มีความเคารพ ความขำเกรงในกันและกัน

อีกประการหนึ่ง การวาระมี ๖ ประการ^{๒๐} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความขำเกรงในพระศาสดา

๒. มีความเคารพ ความขำเกรงในพระธรรม

๓. มีความเคารพ ความขำเกรงในพระสงฆ์

๔. มีความเคารพ ความขำเกรงในการศึกษา (ศึกษา)

๕. มีความเคารพในความไม่ประมาท

๖. มีความเคารพในการต้อนรับ

จากการศึกษาพบว่า ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้อื่น ตลอดจนถึงสิ่งอื่นๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจจัดว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง^{๒๑} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันตามลำดับพรญา คือผู้บวชภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน^{๒๒} เป็นตัวอย่างให้สังคัมไทยต่างเคารพกันตามหลักทิส ๖ อันเป็นหลักธรรมสำคัญ เช่น บิคารมารดา ครูอาจารย์ ภรรยาสามี มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์ศฤหัตถ์^{๒๓} ความเคารพนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเหตุนำความเจริญ และความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน^{๒๔}

ในสังคัมไทย วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมเรื่อง การวาระ ทำให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ทำให้เป็นสังคัมที่น่าอยู่อาศัยและพึงประสงค์ เช่น ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ หากตรงกันข้าม เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิ คืออริ้น เรียกว่าการวาระคือการไม่เคารพกัน^{๒๕} ก็จะเกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย

^{๒๐} อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๕๒.

^{๒๑} จ.บ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๒๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๖.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๕.

หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๕ และ ๖ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู ที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ผู้มีความเคารพ เพื่อความดำรงมั่นแห่งคุณความดี อันเป็นสังฆธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง และสังคมตลอดกาลนาน และพระพุทธองค์ตรัสว่า ความเคารพ เป็นมงคลอันสูงสุด^{๒๖}

๓.๑.๖ สาราณียธรรม ๖ : ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน

พระพุทธศาสนาถือว่า เมื่อมนุษย์เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งใด จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างถูกต้องด้วยความกตัญญู ซึ่งถือว่าเป็นการทำประโยชน์แก่บุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ในฐานะต่าง ๆ เช่น ในฐานะบิดามารดาบุตร สามีภรรยา ญาติพี่น้อง เพื่อน ครูอาจารย์ศิษย์ ตลอดจนในฐานะเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อบุคคลต่าง ๆ จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่ถูกต้องเหมาะสม ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันที่เรียกว่า สาราณียธรรม ๖ ประการ^{๒๗} ได้แก่

๑. เมตตากายกรรม ได้แก่ ทำต่อกันด้วยเมตตา คือแสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ แสดงอาการกิริยาสุภาพ ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวาจากรรม ได้แก่ พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพอ่อนโยน ไม่กล่าวร้าย ไม่ใช้วาจาหยาบคาย หรือวาจาที่ประกอบด้วยอารมณ์โทสะ แต่ใช้คำพูดที่ประกอบด้วยเมตตา คือ พูดด้วยความหวังดี เจตนาดี ไม่ล่วงละเมิดผู้อื่นด้วยวาจา

๓. เมตตามโนกรรม ได้แก่ คิดต่อกันด้วยเมตตา คือ มีความหวังดี ปรารถนาดี มีไมตรีจิตที่ดีงามต่อกันและกัน คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี ไม่แสดงอาการโกรธเคือง อาฆาตพยาบาท แสดงออกด้วยจิตใจที่ยิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน ไม่บงคับขู่เข็ญจิตใจผู้อื่น

^{๒๖} บุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

๔. สาธารณโภคี ได้แก่ เมื่อได้วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ หรือ อาหาร จะต้องรู้จักแบ่งปัน มีน้ำใจกว้างขวาง เสียสละแบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคด้วยกัน ไม่ตระหนี่ใช้สอยเพียงผู้เดียว

๕. สีสสามัญญาตา ประพฤติตนให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ที่สังคมปฏิบัติกัน คือมีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฐีสสามัญญาตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดความรัก ความสามานสามัคคีปรองดองระหว่างกัน อันเป็นการแสดงถึงการปฏิสัมพันธ์ต่อกันด้วยความกตัญญู

๑๑.๑.๓ ทิศ ๖ : หลักธรรมเป็นเครื่องอนุเคราะห์

บุคคลในสังคมซึ่งเราควรจะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเรา เป็นวิธีปฏิบัติตอบแทนต่อคนที่เราเกี่ยวข้องกับในสังคมนั้นเอง พระพุทธองค์ตรัสเรียกด้วยคำเปรียบเทียบว่า ทิศ ๖^{๒๘} เพราะเป็นจุดทิศที่อยู่รอบตัวเรา ได้แก่

๑. ทิศเบื้องหน้า	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทิศเบื้องขวา	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
๔. ทิศเบื้องซ้าย	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทิศเบื้องล่าง	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน

^{๒๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

๖. ทิศเบื้องบน คือ ผู้มีคุณความดีสูง ได้แก่ พระสงฆ์^{๒๘}

ทิศ ๖ นั้น คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งแต่ฝ่ายจะต้องปฏิบัติต่อกันในฐานะบุพการีบุคคล และกตัญญูทเวทื่บุคคล ตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ ดังนี้

๑. หน้าที่ของบุตรธิดาต่อมารดาบิดา

บุตรธิดา พึ่งบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

๒. หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา

เมื่อบุตรธิดาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ แล้ว มารดาบิดาก็ย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หากภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

เมื่อบุตรธิดาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมารดาบิดาได้อนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหน้านี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๐}

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมมุนยชีวิต, หน้า ๘๐.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓. (เคยอ้าง)

๓. หน้าที่ของศิษย์ต่ออาจารย์

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๔. หน้าที่ของอาจารย์ต่อศิษย์

เมื่อศิษย์บำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว อาจารย์ก็ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

เมื่อศิษย์บำรุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และอาจารย์ได้อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการเช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องขวา ก็ชื่อว่าศิษย์ได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๑}

๕. หน้าที่ของสามีภรรยา

สามี พึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่คูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

---

^{๓๑}ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓. (เขยอ้าง)

๖. หน้าที่ของภรรยาต่อสามี

เมื่อสามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ภรรยาที่ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

เมื่อสามีบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และภรรยาได้อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหลังนี้ก็ชื่อว่าสามีได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๒}

๗. หน้าที่ของกุลบุตรต่อมิตรสหาย

กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พุดจาหลอกกลวงกัน

๘. หน้าที่ของมิตรสหายต่อกุลบุตร

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว มิตรสหายที่ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาท
๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาท
๓. เมื่อมีภัย ก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

---

^{๓๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

เมื่อกุลบุตรบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมิตรสหายได้อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องซ้ายนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๓}

๕. หน้าที่ของนายต่อทาสและกรรมกร

นายพึงบำรุงทาส (คนรับใช้) และกรรมกร (ลูกจ้าง) ผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้อภัยตามโอกาส

๑๐. หน้าที่ของทาสและกรรมกรต่อนาย

เมื่อนายบำรุงทาส และกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว ทาสและกรรมกรก็ยอมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดี
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

เมื่อนายบำรุงทาส และกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และทาสกรรมกรได้อนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องล่างนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรนายได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๔}

^{๓๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๓๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕-๒๑๖.

๑๑. หน้าที่ของกุลบุตรต่อสมณพราหมณ์

กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

๑๒. หน้าที่ของสมณพราหมณ์ต่อกุลบุตร

เมื่อกุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ ๕ ประการแล้ว สมณพราหมณ์ก็ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

เมื่อกุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และสมณพราหมณ์ได้อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องบนนี้ก็เชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๓๕}

หลักธรรมเหล่านี้ เป็นหลักธรรมเป็นเครื่องอนุเคราะห์กันและกัน ที่บุคคลในสังคมซึ่งเราควรจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเราดังกล่าว เป็นการส่งเสริมให้บุคคลทุกคนมีความกตัญญู โดยบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม แต่ละฝ่ายจะได้ปฏิบัติต่อกันในฐานะบุพการีบุคคล และกตัญญูต่อกันที่บุคคล ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่ต้องพึงอาศัยซึ่งกันและกัน อันจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ และความร่มเย็นเป็นสุขตราบนานเท่านาน

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.(เคยอ้าง)

๓.๑.๘ สัปปริสธรรม ๘ : ธรรมของสัตว์บุรุษ

ในพระพุทธศาสนา สัปปริสธรรม แปลว่า ธรรมของสัตว์บุรุษ^{๓๖} หรือธรรมของผู้สงบ ซึ่งหมายถึงผู้มีกาย วาจา ใจสงบเยือกเย็น เราจะเป็นคนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคน ผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดิ เมื่อประพฤติธรรม ๘ ประการ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ดังนี้^{๓๗}

๑. ชัมมัญญตา หมายถึง ความเป็นคนรู้หลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจหน้าที่และดำเนินกิจการต่าง ๆ รู้เข้าใจสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่นรู้ว่า พระรัตนตรัย บิฑามารดา ครูอาจารย์ สัตว์ ตลอดจนถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีบุญคุณต่อตนอย่างไร จะมีหลักการปฏิบัติต่อผู้นั้นหรือสิ่งนั้น ๆ อย่างไร จึงจะเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทิต์ แล้วก็ปฏิบัติตามหลักการนั้น ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความกตัญญูกตเวทิต์ ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติเพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. อัถถัญญตา หมายถึง ความเป็นคนรู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้น ๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้น เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร การปฏิบัติต่อ

^{๓๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๓๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๑๔-๑๖.

บุคคลนั้น ๆ หรือสิ่งนั้น เขากำหนดวางไว้เพื่อความมุ่งหมาย
อะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผล
อะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร เช่น การรู้ว่า
ธรรมชาติที่เป็นน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง ป่า เขา ฯลฯ เป็น
ธรรมชาติที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ การทำลายธรรมชาติที่เป็นน้ำ
ห้วย หนอง คลอง บึง ป่า เขา ฯลฯ เป็นการทำลายธรรมชาติ
และเป็นโทษแก่มนุษย์และสัตว์ตามมา ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือ
รู้ความหมายของคติธรรมคาและประโยชน์ที่เป็นจุดหมายแท้จริง
ของชีวิต

๓. อุตตัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักตน คือ รู้
ตามความเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง
ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น บัดนี้
เท่าไร อย่างไร และประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และกระทำ
การต่าง ๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง เช่นรู้ว่า เราเป็นส่วนย่อยของ
ธรรมชาติ แล้วปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับอัตรภาพของตนเอง
ในขณะเวลานั้น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญองงามถึง
ความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๔. มัตตัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักพอดี เช่น
รู้จักประมาณในการแสวงหา การบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์สิน การ
รับแต่พอควรแก่อัตรภาพและบริโภคปัจจัยด้วยปัญญาอย่างมี
ประโยชน์และคุ้มค่า เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างผู้บริโภค
ด้วยกัน และทรัพยากรที่ถูกรบริโภค

๕. กาลัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักกาลเวลาอัน
เหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่
การงาน ปฏิบัติการต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า เวลา
ไหน ควรทำอะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้
ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนถึงรู้จัก
กะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

๖. ปริสัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักถิ่น รู้จักที่ ชุมนุมน และชุมชน รู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมชน และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับ ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ความบำเพ็ญประโยชน์อย่างนี้ ๆ เป็นต้น

๗. บุคคลปโรปรัญญตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จัก เลือกบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดย อรรถาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิงหรือ หย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วยดีว่า ควร จะคบหรือไม่ ได้คดีอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี

เมื่อบุคคลสามารถปฏิบัติตามสัปปริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ย่อมเป็นเหตุ ส่งเสริมให้เป็นผู้รู้จักบุญคุณของผู้อื่น และทำตอบแทน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่มีความ กตัญญูกตเวที เป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์เบื้องต้นของคนดีตามแนวพระพุทธศาสนา อัน เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะนำไปสู่การมีจิตสำนึกทางหน้าที่และสังคม จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีภูมิ ธรรมแห่งคนดีซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลอย่างมากในการคบค้าสมาคมและการมีปฏิสัมพันธ์ กับบุคคล สัตว์ ตลอดจนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยความกตัญญูกตเวทีเพื่อให้สังคมโลก มีสันติสุขต่อไป

๓.๑.๕ ความไม่ประมาท

ในพระพุทธศาสนา ความไม่ประมาท เป็นปัจฉิมโอวาท คือคำสั่งครั้งสุดท้ายของ พระพุทธเจ้า^{๓๘} ความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา หมายถึง การดำเนินชีวิตโดย มีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตนเองและคอย ตักเตือนผู้ประมาท ไม่ให้หลงก้าวถลาลงไปในทางเสื่อม ตลอดทั้งเพียรพยายามในการ

^{๓๘}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

แสวงหาโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลยกระทำการด้วยความจริงใจรอบคอบและรวดเร็วไป อัปมาทธรรม ได้แก่ ธรรม คือ ความไม่ประมาทนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงให้เต็มเปี่ยม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความไม่ประมาทอย่างมาก เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ย่อมสรุปประมวลลงในความไม่ประมาท^{๘๕} และความไม่ประมาทนี้ ยังเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม (คุณธรรมความดี) ทั้งหลาย ถ้าเว้นความไม่ประมาทเสียแล้ว คุณธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุ และความกตัญญูกตเวที เป็นต้น ย่อมไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จดังประสงค์ได้

ผู้ใดปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมความกตัญญูกตเวทิต่างกล่าวข้างต้น โดยการประพฤติปฏิบัติต่อบุคคล สัตว์ วัตถุสิ่งของ สถานที่ ตลอดจนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความรู้สึกสำนึกในคุณ ด้วยความไม่เป็นผู้ประมาท ให้มีสติรู้ตัว ไม่ประมาทพลาดพลั้งในชีวิตในตำแหน่งหน้าที่การงาน ผู้นั้น ย่อมประสบความสุขและความเจริญรุ่งเรือง

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูกตเวทิต่างกล่าวข้างต้น ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้มากมาย สามารถสังเคราะห์เข้ากันได้เกือบทั้งหมด เพราะคำสอนหรือธรรมะนั้น ถ้าจะสังเคราะห์เข้าด้วยกัน ก็ย่อลงเหลือ ๓ ประการ^{๘๖} คือ (๑) การละเว้นการกระทำ ความชั่วทั้งปวง (๒) การกระทำแต่ความดีทั้งปวง (๓) การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสด้วยการหมั่นเจริญภาวนา หรือย่อลงให้เหลือเพียงประการเดียว ก็คือ การสอนให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนั่นเอง แต่เพื่อทำให้คุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิต่างกล่าวข้างต้นมีผลมากยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูโดยตรงเข้ามาประกอบด้วย

หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนความกตัญญูกตเวทิต่างกล่าว ก็เพื่อนำมาประกอบและศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู การนำธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประกอบและนำไปอบรมสั่งสอนประชาชน ไม่ว่าจะหลักธรรมข้อใดก็ตาม ย่อมเป็นประโยชน์แน่นอน โดยเฉพาะเรื่องความกตัญญู ย่อมทำให้บุคคล สัตว์ พืช ตลอดจนจนถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง

^{๘๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖. (เคยอ้าง)

^{๘๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

อยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันจะทำให้สรรพสิ่งในโลกมีความเกื้อกูลกัน และดำรงอยู่ด้วยดีตลอดไป

๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู

ในพระพุทธศาสนา ถือว่าการคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาซึ่งสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ เช่น การนินทา ดังนั้น ผู้ที่ไม่มี ความกตัญญูทเวทิตี (ผู้เนรคุณ) คนอกตัญญูไม่มีมิตรภาพที่ดีกับใคร ๆ หรือถ้ามีก็เพราะระลึกถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ถ้าหากว่ามีมิตรภาพขัดต่อผลประโยชน์ส่วนตัวเมื่อใดแล้ว ความกตัญญูจะเปลี่ยนเป็นอกตัญญู เป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้บุญคุณของคนอื่น บางทีคิดร้ายต่อผู้มีพระคุณ กล่าวโดยสรุป คนอกตัญญูเป็นคนอุปมงกล เป็นคนอุปลักขณ์ เป็นคนไร้ประโยชน์ ก่อให้เกิดแต่โทษภัยอย่างเดียวกันทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลเมื่อพิจารณาเห็นโทษภัยต่าง ๆ จากบุคคลอกตัญญู ก็ควรที่จะหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล และที่สำคัญเราอย่าเป็นคนอกตัญญูเสียเอง

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นคนอกตัญญู มีดังนี้

๓.๒.๑ อกุศลมูล ๓ : รากเหง้าแห่งอกุศล

อกุศลมูล คือ รากเหง้าของอกุศล หรือต้นเหตุของความชั่วทุกอย่าง แบ่งออกเป็น ๓ ประการ^{๔๑} ดังนี้

๑. โลภะ ความโลภ
๒. โทสะ ความโกรธ
๓. โมหะ ความหลง

แต่ละข้อมืออธิบาย ดังนี้

๑. โลภะ ความโลภ เป็นกิเลสชนิดที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า หิวกระหาย หรือทะยานอยาก หวงแหวน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง ความโลภจะมีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร บุคคลเมื่อมีความโลภ

^{๔๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

อยู่ในใจ มีอาการกระวนกระวายอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว อยากได้ ไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถข่มใจไม่ให้อยากได้ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงของตนและผู้อื่น เพราะประพฤติตามความอยากในใจ เช่น อยากมีอำนาจ อยากได้ทรัพย์สินสมบัติ อยากรับประทานอาหารไม่รู้จักประมาณ และอยากในกามคุณ จนลืมคุณงามความดี ลืมภาวะและฐานะของตน

สาเหตุที่ทำให้เกิดความละโมภโลกมากมาจากตัณหา คือ ความทะยานอยากแบ่งออกเป็น ๓ ประการ^{๔๒} ดังนี้

(๑) กามตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ เป็นโรคร้ายทางใจชนิดหนึ่ง เพราะเบียดเบียนหรือบีบบังคับจิตใจให้เกิดความต้องการต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

(๒) ภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทิฐิหรือสัสตติทิฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืนถาวร)

(๓) วิภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในวิภพ ความอยากหลุดพ้นจากสภาพเดิม ๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์สำหรับตนเอง จนทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย อึดอัดตนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ เป็นความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฐิหรืออจุณทิฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ)

๒. โทสะ ความโกรธ หมายถึงกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า เคืองแค้น ขัดเคือง ไม่สบอารมณ์ ชอบความข้อยยับ ตลอดจนมองโลกในแง่ร้าย มีลักษณะเป็นคนคร่ำครวญ ความโกรธเป็นสิ่งที่ใครๆ ยอมรับว่า เป็นสิ่งไม่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ดังคำว่า โกรธคือโง่ โมโหคือบ้า เกลียดหน้าเขา เท่ากับจุดไฟเผาตัวเอง แต่ก็มีคนเป็นจำนวนมาก มักถูกความโกรธครอบงำ และมีนิสัยมักโกรธ โดยทั่วไป คนเราเมื่ออยู่ด้วยกัน ลื่นกับฟัน ข่มกระทบกันเป็นเรื่องธรรมดา เพราะคนเรามีความแตกต่างกัน แม้จะรักชอบกันปานใดก็ตาม เมื่อเรามองต่างมุมกัน และต่างยึดมั่นในความคิดเห็นของตนมาก การมองต่างกันนั้น ก็จะเริ่มเกิดการถกเถียงกัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ ก็จะทะเลาะกัน ในที่สุด เป็นการทำลายความรู้สึกที่มีต่อกัน ทำลายความรักความผูกพันที่เคยมีให้กัน ค่อย ๆ จางหายไปจนหมดสิ้น

^{๔๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๔. (เคยอ้าง)

ถ้าเป็นไปได้ ให้หลีกเลี่ยงการมีปัญหาจากการมองต่างกัน หลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกัน ไม่ขัดแย้งกันในความต้องการ หรือประโยชน์ใดๆ ควรมีใจปรารถนาอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ด้วยเมตตารักและเอื้ออาทรกัน

เพราะฉะนั้น การไม่สามารถรักษา หรือบริหารอารมณ์ตนเอง คือ การถูกความโกรธครอบงำเป็นเหตุให้ขาดสติ ทำความผิดพลาดต่างๆ เป็นเหตุให้ถูกติเตียน ว่าร้าย ขนาดตายไปตถนรกก็ได้ ดังเรื่องขันตีวาทีคาบส^{๔๓} ถูกพระราชอาชญาว่ากล่าวผู้ถูกความคิดประทุษร้ายครอบงำ และเมจากการดื่มสุรา ทำร้ายจนเสียชีวิต พระราชาก็ถูกแผ่นดินสูบ และไปเกิดในนรก และบางทีบางโอกาส ก็เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงที่ได้สั่งสมอบรมมาเป็นเวลานาน ดังเรื่องนางเวเททิกา^{๔๔} เป็นผู้ชื่อว่า เป็นคนสวยงามทั้งร่างกายและจิตใจ ถูกหญิงรับใช้ยั่วให้โกรธ จนบันดาลโทษะทำร้ายหญิงรับใช้ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นคนมีมารยาแกล้งทำเป็นคนจิตใจดี จึงถูกติฉินนินทา เข้าลักษณะภายิตไทยว่า ต้นตรงปลายคด

๓. โมหะ ความหลง เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า กลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา ตลอดจนความพิศวงงงงวย ถ้าครอบงำบุคคลใด บุคคลนั้นก็ไม่สามารถสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง ซ้ำยังเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและสังคม ถือกเขาเหล่าก่ออย่างไม่สิ้นสุด แต่ถ้าหากเกิดในสังคม ซึ่งเป็นที่รวมของกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก ก็จะมีผลเสียขยายวงกว้างออกไปโดยปริยาย สังคมไทยกำลังหลงทาง คนในสังคมกำลังลุ่มหลง เช่น การโฆษณาเหล่า บุหรี่ สื่อสารมวลชนนำเสนอภาพมอมเมาผู้คนในสังคม อย่างไม่มีจิตสำนึก บทละครโทรทัศน์ชักชวนแนะนำ ให้เป็นคนหมกมุ่นในกามคุณ ยกย่องวัตถุ จนเกินขอบเขต ขาดการปลูกจิตสำนึกสร้างสรรค์ ให้กับเยาวชนและคนในสังคม ฉะนั้น จึงเกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา เช่น อาชญากรรม การปล้นชิงทรัพย์ โกงหลอกหลวง ทำความผิดทางเพศ ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในภาวะและฐานะของตน เพราะคนในสังคมหลงยึดเอาประโยชน์ตน และพวกพ้องเป็นใหญ่ ไม่ใส่ใจต่อส่วนรวม ด้วยความเห็นผิดเป็นชอบ การแก้ไขต้องนำหลักศีลธรรมมาส่งเสริมสนับสนุนเผยแผ่ ยกย่องให้ปรากฏมากยิ่งขึ้น พร้อมยกย่องสนับสนุนคนดีเป็นแบบอย่าง

^{๔๓} มงคล. (บาลี) ๒/๔๐๖/๓๒๐-๓๒๑.

^{๔๔} มงคล. (บาลี) ๒/๔๓๒/๓๓๗.

มีสุภาษิตโบราณว่า เมตคนลืมหาย เมากายลืมแก่ เมายศลืมศาสนา เมาค้นหาลืมพ่อ ลืมแม่ บุคคลที่ถูกค้นหาชักนำ ถ้าเป็นบุตร แม้แต่มารดาผู้ให้กำเนิด เขาก็สามารถประพาศพิศ ด้วยความโง่เขลาเบาปัญญาของตน ดังเรื่องนายมิตตวินทุกะ^{๕๕} ผู้อยากได้ทรัพย์ รับจ้างมารดา บิดาไปวัด ฟังธรรม อยากได้มากยิ่งขึ้น ด้วยการทอดทิ้งมารดาบิดาไป ทำการค้าขายต่างถิ่น มารดาจะทักท้วงขอร้องประการใด ก็ไม่ยอมเชื่อฟัง กลับทำร้ายด้วยกำลังกาย แล้วหนีไป จนประสบเคราะห์กรรม ค้าขายขาดทุน ถูกลอยแพ ปล่อยเกาะ เป็นตัวอย่างของบุคคลผู้เห็น กงจักรเป็นคอกบัว

สรุปได้ว่า เมื่อบุคคลถูกความโลภ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว ย่อมปิดบังใจไม่ให้นึกถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มีความอยากได้ไม่มีที่ สิ้นสุด นำไปสู่การแสวงหาโดยมิชอบธรรม เช่น ลักขโมย ปล้นจี้ ด้วยเจตนาที่ทุจริต คือความ โลภมาก เมื่อบุคคลถูกความโกรธ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว จิตใจก็จะ หงุดหงิดงุ่นง่าน กลายเป็นความฉุนโกรธ จิตใจปราศจากความเมตตา นำไปสู่การประทุษร้าย ผู้ที่ตนขัดเคือง ด้วยเจตนาที่ทุจริต คือ ความโกรธมาก เมื่อบุคคลถูกความหลง ซึ่งเป็น รากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว ย่อมทำให้มีความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มีความหลงความ เข้าใจผิด นำไปสู่การกระทำความผิดต่าง ๆ เช่น ประพาศพิศในศีล ๕ เพราะเจตนาทุจริต คือ ความลุ่มหลง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความอกตัญญูให้เกิดขึ้นในบุคคลนั้น

๓.๒.๒ มัจฉริยะ : ความตระหนี่

ธรรมหรือสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่, หวงแหน, เหนียวแน่น, เห็นแก่ตัว^{๕๖} แบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๕๗} ได้แก่

๑. อวาสมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ที่อยู่อาศัย
๒. กุลมัจฉริยะ คือ ตระหนี่สกุล หรือตระกูล
๓. ลาภมัจฉริยะ คือ ตระหนี่สิ่งของ

^{๕๕} จ.ช.อ. (ไทย) ๔/๓๖๕/๔๒๖-๔๒๘.

^{๕๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๕๕๑.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

๔. วรณมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ชนชั้นวรรณะ

๕. รัมมมัจฉริยะ คือ ตระหนี่ความรู้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายไว้ดังนี้

๑. อาวาสมัจฉริยะ หวงถิ่นคือหวงแหนกีดกันกันด้วย เรื่องที่อยู่อาศัย ไม่อยากจะทำให้ผู้อื่นมาอาศัยอยู่ด้วย ที่อยู่อาศัยมอง กว้างออกไปก็คือประเทศถิ่นดินแดน มนุษย์เราก็หวงถิ่น หวงที่อยู่อาศัย และแม้แต่ประเทศของตน ว่าเป็นถิ่นของถิ่นที่ฉันอยู่ คนอื่นอยู่ไม่ได้ ดินที่อยู่อาศัย เห็นแก่ประเทศของตัวเองเท่านั้น จนกระทั่งเบียดเบียนข่มเหงพวกถิ่นอื่น แดนอื่น ตามธรรมชาติของปฤชชน แต่ถ้าพัฒนาคนให้ทันกับกระแสโลกาภิวัตน์ ก็ต้องละอาวาสมัจฉริยะ ทำให้เป็นอาวาสสากลให้ได้ เพราะการหวงถิ่นทำให้เกิดปัญหาขึ้นทั้งแก่เจ้าถิ่นและคนต่างถิ่นที่จะมาอยู่อาศัย โดยแสดงออกมาในรูปแบบความขัดแย้งการแย่งชิงที่อยู่อาศัยกัน และหวงแหนครอบครองไว้เฉพาะตนเอง

๒. กุลมัจฉริยะ หวงเผ่าพันธุ์ คือความหวงแหนกีดกันในเรื่องพวกพ้องวงศ์ตระกูล หรือพวกพ้องเผ่าพันธุ์ คำว่า “กุล” นี้ อย่างในสมัยналันตามหาวิหาร ไม่ใช่มีความหมายว่า เป็นเพียงวงศ์ตระกูล แม้พระสงฆ์ก็เป็นกุลเหมือนกัน แต่หมายถึงว่าเป็นคณะหนึ่ง เป็นกลุ่มหนึ่ง ในชุมชนหรือหมู่มนุษย์ที่แบ่งกันเป็นส่วน ๆ การแบ่งจะต้องเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในด้านความเป็นอยู่หรือกิจการเป็นต้นอย่างบริสุทธิ์ ไม่ใช่กลายเป็นการยึดถือด้วยกิเลสที่ทำให้แบ่งแยกแ่งแ่งและชิงชังกัน เพราะการกีดกันกลุ่มชนอื่นหรือชุมชนอื่นไม่ว่าจะในเรื่องการเป็นอยู่ กิจการงาน การประกอบอาชีพ ฯลฯ ย่อมทำให้เกิดปัญหาขึ้นทั้งแก่กลุ่มชนของตนและกลุ่มชนอื่นที่จะมาอยู่อาศัยหรือประกอบกิจการงาน โดยแสดงออกมาในรูปแบบความขัดแย้งการแย่งชิงที่อยู่อาศัยกัน และหวงแหนผลประโยชน์ไว้เฉพาะกลุ่มชนของตนเองเท่านั้น เป็นเหตุให้แต่ละกลุ่มชนเป็นศัตรูกันที่สุดในที่สุด

๓. ลาภมัจฉริยะ หวงลาภผล คือหวงแหนกีดกันกันด้วยเรื่องลาภหรือผลประโยชน์ ผลประโยชน์เป็นเรื่องใหญ่มากที่ทำให้มนุษย์แบ่งพวก แบ่งแยก และแก่งแย่งกัน

๔. วรรณมัจฉริยะ หวงชั้นวรรณะ คือหวงแหนกีดกันกันด้วยเรื่องผิวพรรณชั้นวรรณะ การแบ่งชั้นวรรณะในสังคม เช่นในอินเดียที่แบ่งเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรก็ดี การแบ่งพวกกันเป็นผิวขาวผิวดำอย่างในอเมริกาก็ดี ทำให้เกิดความเลื่อมล้ำกันในทางสังคม ทำให้เกิดความเห็นห่างที่จะมองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์

๕. รัชมัจฉริยะ หวงธรรม คือความหวงแหนกีดกันกันในเรื่องภูมิธรรม ภูมิปัญญา รวมทั้งความสำเร็จในการสร้างสรรค์เทคโนโลยีต่าง ๆ และอารยธรรม ผลสำเร็จในการสร้างสรรค์นี้เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนดูถูกดูแคลนกัน แล้วก็แบ่งแยกกัน หวงแหนกัน กีดกันกัน คอยระแวงไว้ไม่ให้พวกเขาอื่นรู้อย่างเรา หรือทำได้อย่างเรา ผลสำเร็จทางอารยธรรม วัฒนธรรม การสร้างสรรค์ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เรื่องของความก้าวหน้าทางสติปัญญา ภูมิธรรมภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้ อยู่ในข้อสุดท้ายนี้ทั้งหมด มนุษย์พัฒนาแล้วในที่สุดจะมาดันในข้อสุดท้าย มาแบ่งแยกแก่งแย่งหวงแหนกันอีก^{๔๘}

มนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว สังคม ชุมชน ย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องและการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันในกิจการต่าง ๆ อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความตระหนี่หวงแหนกีดกันกันในเรื่องดังกล่าว ย่อมเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งในการขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อความกตัญญู คือ การรู้ถึงอุปการคุณของกันและกัน ตั้งแต่ระดับบุคคล ชุมชน สังคม ประเทศ หรือระดับโลกมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ นานาประการเกิดขึ้นตามมาอย่างแน่นอน

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔-๓๕.

๓.๒.๓ อบายมุข ๖ : ทางแห่งความหายนะ

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ อบายมุข หมายถึง ทางแห่งความเสื่อม นำมาซึ่งหายนะแห่งโลกะทั้งหลาย บุคคลผู้มีความกตัญญู ไม่ควรข้องแวะ อบายมุข ๖ ประการ^{๔๘} ได้แก่

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน

๓. การเที่ยวคุดมหรสพ

๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน

๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร

๖. การหมกมุ่นในการเกียจคร้าน

บุคคลผู้ดำเนินชีวิตไปตามอบายมุข ๖ ประการดังกล่าว ชีวิตย่อมจะพบแต่ความเสื่อม ความหายนะ หาความเจริญมิได้เลย เพราะการหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุข ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ ย่อมถึงความหายนะไปเพราะความมัวเมาของตัวเอง^{๔๙} ฉะนั้น บุคคลผู้มีความกตัญญู ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้นๆ อยู่เนืองๆ ไร้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ตนเอง สังกมเดือนร้อน และก่อให้เกิดความไม่รู้ถึงอุปการคุณที่ผู้อื่นทำแก่ตน หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อบายมุขจึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง

๓.๒.๔ มานะ : ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ มานะ ๆ หมายถึง ความถือตัว, ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่,^{๕๐} การถือตัว, ความหยิ่ง, ความเย่อหยิ่ง, ความ

^{๔๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๔๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘/๑๕๖.

^{๕๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๑.

จองหอง, ความไว้ตัว, ความไว้ยศ, ความแข็ง, ความสำคัญใจ^{๕๒} ความสำคัญตนว่าดีกว่า หรือด้อยกว่าคนอื่น แบ่งได้ ๕ ประการ ได้แก่

๑. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๓. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญว่าเสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา^{๕๓}

การอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมมีมิตรภาพต่อกัน ถ้าไม่รู้จักระมัดระวังคำพูดหรือ กิริยาอาการที่แสดงออกต่อกัน ย่อมเป็นสาเหตุนำมาซึ่งการทะเลาะวิวาท และการผูกอาฆาต พยาบาทต่อกัน เช่น คิดว่าตนเองดี หรือ เก่งกว่าเพื่อนคนอื่น ย่อมแสดงกิริยาท่าทางดูถูกเหยียดหยาม หรือพูดกระทบทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความไม่พอใจ ย่อมทำให้เสียมิตรภาพ จากมิตร กลายเป็นศัตรู

จากการศึกษาพบว่า ความแข็งกระด้างด้วยอำนาจความถือตัวจัด เช่น ความแข็งกระด้างโดยถือธรรมชาติที่เกิดว่าสูงกว่าคนอื่น มียศ มีอำนาจ มีตำแหน่งสูงกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยโอคหทรัพย์ โดยความถือตัวว่าตัวเองมีทรัพย์สมบัติมาก มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยตระกูล โดยถือตัวว่าตัวเองมีตระกูลสูง เป็นตระกูลใหญ่มีชื่อเสียงในสังคม การถือตัวอย่างนี้ เป็นเหตุให้ความกตัญญูเกิดขึ้นได้ยาก เป็นทางแห่งความเสื่อมความพินาศ ผู้หวังความเจริญให้แก่ตัวเอง และสังคม ควรจะขจัดความถือตัวเสียให้ได้ ขจัดความแข็งกระด้างเสียให้ได้ ขจัดความเย่อหยิ่งจองหองเสียให้ได้ ประพฤติตนให้เสมอเท่า

^{๕๒} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๕๗๔.

^{๕๓} ข.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๕๔,๘๒๕/๕๑๕.

เทียบกับคนอื่น จะได้มองเห็นคุณค่าของทุกชีวิตเสมอด้วยตน และจะให้เกิดความกตัญญูรู้คุณ
ของผู้อื่น

เพราะฉะนั้น การสำคัญตนเองด้วยอำนาจทิฐิมานะ ย่อมเป็นต้นเหตุแห่งการ
ทำลายมิตรภาพและเป็นผลเสียในการผูกมิตร นำมาซึ่งการดูหมิ่นดูแคลนจากบุคคลอื่น เพราะ
ความประพฤติถือตัวของตนเอง คังนั้นบุคคลผู้หวังความสุข ความเจริญ เป็นผู้มีเพื่อนบริวาร
มาก อย่าพึงลู่อินาจทิฐิมานะ แต่พึงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วยชาติ โภคทรัพย์ และตระกูล
เป็นต้นต่อตนเอง ต่อคนอื่น ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาค พระพุทธองค์ ตรัส
ว่า “ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๕๔}

๓.๒.๕ อาฆาตวิตถุ : เรื่องความผูกโกรธ

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ อาฆาต หมายถึง ความ
โกรธซึ่ง ความผูกใจเจ็บและความอยากแก้แค้น ซึ่งเกิดขึ้น จ้างงภัย ปองร้าย จองเวร
เบียดเบียน พยาบาท^{๕๕} เมื่อบุคคลกระทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อกันและกัน ย่อมเป็นสาเหตุ
แห่งการผูกความอาฆาตพยาบาท เรียกว่า อาฆาตวิตถุ มี ๑๐ ประการ^{๕๖} ดังนี้

๑. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์^{๕๗} แก่เรา
๒. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๓. ผู้นี้จักได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๔. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๕. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๖. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๗. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา
๘. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

^{๕๔} จุ.จ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๕๕} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ-ไทย, หน้า ๘๕.

^{๕๖} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๕/๑๗๗.

^{๕๗} สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ในที่นี้หมายถึงความพินาศเสียหาย ไม่เจริญ (อ.จ.ภก.อ. ๓/๘๘-๘๕/

๕. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ประ โยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๑๐. โกรธในเหตุอันไม่ควร

ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมมีความสนิทสนมกัน ถ้าไม่มีความรักใคร่ ไม่มี ความปรารถนาดีต่อกันด้วยความบริสุทธิ์ใจ ย่อมก่อให้เกิดความหวาดระแวงและความ กระทบกระทั่งต่อกันได้ง่าย ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งการเข้าใจกันผิดและผูกอาฆาตพยาบาท ทั้ง ก่อให้เกิดความริวฉานตามมา เพราะฉะนั้น ผู้มีความกตัญญู พึงพร้อมที่จะผูกพันด้วย เหตุผลและให้อภัยซึ่งกันและกัน

๓.๒.๖ ความประมาท

สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ ความประมาท คำว่า ประมาท คือ ความมัวเมา, ความเลินเล่อ, ความลึบตม, ความเผอเรอ, ความไม่เอาใจใส่, ความ ลืมสติ, ความประมาท^{๕๘} หมายถึง การปล่อยจิต การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริต ในวจีทุจริต ในมโนทุจริต หรือ ในเบญจ กามคุณ^{๕๙} การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้อิดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤตีย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งฐานะ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่มั่นประกอบ ความไม่ประมาทในการบำเพ็ญสภาพธรรมที่เป็นกุศลธรรม ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาท^{๖๐} บุคคลที่ประมาท ย่อมไม่ใส่ใจในความกตัญญูด้วยปฏิบัติตามหลักธรรม ต่างๆดังที่กล่าวข้างต้น และย่อมพลาดโอกาสแห่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การ งานที่ผู้อื่นจะช่วยเหลือได้ เพราะเมื่อไม่เคยช่วยเหลือเอื้อเฟื้อคนอื่น ย่อมไม่ได้รับการช่วย เหลือตอบ ด้วยเหตุนี้ ความประมาท ย่อมทำลายโอกาสอันดีงามและเป็นเหตุนำมาซึ่ง

^{๕๘} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๔๕๑.

^{๕๙} กาม หมายถึงความใคร่, ความอยาก, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๒ อย่าง คือ (๑) กิเลส กิเลสที่ทำให้ใคร่ ได้แก่ ราคะ โสภะ อิงฉา (ความอยากได้) เป็นต้น (๒) วัตถุ กาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กาม ๕ (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย ที่น่าใคร่ น่าพอใจ) ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๗/ ๑๖๘, ๑๒๗, ๑๓๓.

^{๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๖/๕๕๐.

ความหายนะ ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้า อย่าประมาทพลาดโอกาสในความ
กตัญญูต่อบุคคล สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตามสมควรแก่ฐานะของตน

เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู หลีกเว้นธรรมที่เป็นฝ่าย
ปฏิบัติ ย่อมประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานที่พึงประสงค์และเป็นเหตุได้รับการ
สรรเสริญจากบัณฑิต ตลอดจนทำให้สังคม ประเทศชาติ มีความร่มเย็นเป็นสุขทุกทิวทัศน์

บทที่ ๔

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและประเพณีไทย

ในบทนี้ จะได้ศึกษาบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูต่อสังคมและประเพณีไทย ดังต่อไปนี้

๔.๑ บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย

สังคมไทยคนส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ความคิด คำพูด วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นบ้ำหล่อหลอม ทำให้กิจกรรมของสังคมชาวพุทธโดยทั่วไป อยู่ในกรอบแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม มีความมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ที่อยู่ในสังคมได้รู้จักปฏิบัติต่อกัน ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีความรักใคร่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สمانสามัคคี มีความเสียสละ ไม่เอาเปรียบเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ต่างพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลต่อกันและกัน วิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย ที่เป็นเช่นนี้ กล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมคือ ความกตัญญูกตเวทิต์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำเป็นทิวฏฐานุกติที่พุทธศาสนิกชนไทยได้ถือเอาเป็นแบบอย่าง

จากการศึกษาพุทธประวัติ การที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ก็คือทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^๑ ซึ่งเป็นพระจริยาวัตรที่แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูของพระองค์ต่อพระประยูรญาติ ตัวอย่างเช่น ความกตัญญูกตเวทิต์ที่พระองค์ทรงสนองคุณพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเทศนาโปรดจนได้บรรลุป็นพระอรหันต์ และพระนางมหาปชาบดี โคตมิ ทรงพระอนุญาติให้บวชเป็นภิกษุณีด้วยพุทธจริยาอันนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้าประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนไทยได้ถูกหล่อหลอมด้วยหลักคำสอนเรื่องความกตัญญู อันเป็นเหตุให้ได้รับอิทธิพลแนวความคิดเช่นนี้ได้ฝัง

^๑จ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๗,๑๕๘,๑๕๙/๕๔.

รากลึกลงในจิตใจและประเพณีการทำบุญอุทิศให้ผู้มีอุปการคุณที่มีชีวิตอยู่^๒ และการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้มีอุปการคุณที่ตายไปแล้ว นอกจากจะแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่มีชีวิตอยู่แล้ว เมื่อผู้มีอุปการคุณสิ้นชีวิต ผู้ได้รับอุปการคุณที่อยู่ข้างหลัง จะต้องทำบุญกวาดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้

จากการศึกษาพบว่า สังคมไทยมีประเพณีให้ความสำคัญต่อความกตัญญูต่อบุคคลที่มีความกตัญญูเป็นบ่อเกิดความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรและความปรารถนาดีต่อกัน วิถีชีวิตของสังคมไทยมีการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นครอบครัวใหญ่ เน้นการพึ่งพาอาศัยกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ละคนในครอบครัวมีความรับผิดชอบต่อกันและต้องช่วยเหลือกันทำงาน ตามบทบาทและหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ อันส่งผลให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคมไทย ล้วนแต่มีความกตัญญูเป็นที่ตั้งสำคัญ และทิ้งเป็นไปเพื่อรักษา และส่งเสริมคุณธรรมข้อนี้ให้คงมีอยู่ในโลกนี้อย่างแน่นแฟ้นพร้อมกันไปในตัว” ตลอดจนการปฏิบัติตามหลักธรรมเรื่องทศ ๖ ด้วยเหตุนี้สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่ก่อให้เกิดความรู้สึกรักผูกพันกันทางจิตใจสำหรับทุกคน

บุคคลผู้มีจิตสำนึกคิดตอบแทนคุณผู้ที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเองชื่อว่า เป็นคนดีเป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชา ควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต และถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มีความกตัญญูต่อบุคคล เป็นคนที่หาได้ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้มีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน
๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีได้กำนิงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึ่งพาอาศัยอย่างไร

^๒การทำบุญอุทิศให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่า ชีวภัตต์ ได้แก่ ภัตต์เพื่อบุคคลผู้เป็นอยู่ รายละเอียดใน พ.ร.อ. (บาลี) ๙/๓-๕.

^๓พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูต่อบุคคลที่เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

๔. คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตน แก่ผู้อื่นว่าตนมีความกตัญญูกตเวทิตะ มีได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

๕. คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุคหนุนเอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^๔

ความมีกตัญญูกตเวทิตะ จึงเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นคนดี เพราะการแสดง ความกตัญญูกตเวทิตะถือว่าเป็นพื้นฐานในการทำความดีที่รู้จักตอบแทนผู้มีคุณ เห็นคุณค่าของผู้มีคุณ การรู้จักตอบแทนบุญคุณผู้อื่นที่ทำอุปการะแก่ตน คนดีต้องคู่กับความประพฤติปฏิบัติ และที่ความกตัญญูกตเวทิตะ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นคนดี

นอกจากเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณแล้ววิถีชีวิตแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ต่างฝ่ายต่างมีความเอื้อเพื่อซึ่งกันและกันดังที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากอิทธิพลของญาติตถจริยาที่แสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมที่พอเห็นได้ในสังคมไทยในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวไทยส่วนใหญ่ การดำเนินชีวิตของคนไทย จึงได้ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น คนไทยมีความศรัทธา มีความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางศาสนา กิจกรรมทุกประเภทของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้แสดงออกถึงเอกลักษณ์ หรือ ลักษณะของความเป็นไทย เช่น การแสดงออกทางกาย วาจา และทางใจ ก็เต็มไปด้วยความกตัญญู มีความสุภาพอ่อนโยน มีใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีจิตใจกว้างขวาง มีหลักปรัชญาในการดำรงชีวิตตามแบบวิถีของชาวพุทธ ทศนคติความเชื่อเหล่านี้ได้ฝังรากลึกกลงในจิตสำนึกของพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลาอันยาวนาน

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่

---

^๔แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในชั้นมปทัญญูกตเวทิตะ” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙. (เคยอ้าง)

ต่อบิตามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูยอมระลึกรับบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุงรักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

๔.๒ อิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อประเพณีไทย

จากการศึกษาพบว่า ชนชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กล่อมเกลาลุปนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข

ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูไว้เกือบทุกเรื่อง ในวิทยานิพนธ์นี้ จะได้ศึกษาประเพณีบรรพชาอุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

๔.๒.๑ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท

สมัยพุทธกาลมีการบรรพชาได้ทั้งหญิงและชาย การบรรพชา ถ้าเป็นชาย เรียกว่าสามเณร ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าสามเณรี ส่วนการอุปสมบท ถ้าเป็นชาย เรียกว่าภิกษุ ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าภิกษุณี แต่ในปัจจุบัน ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น และการบรรพชาเป็นสามเณรก็เช่นเดียวกัน^๕

^๕บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

การบวช คือ บรรพชา นั้น หมายถึงการเว้นความชั่วทุกอย่าง กล่าวคือ การสละสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในใจด้วยการฝึกฝนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น การบวชจึงถือได้ว่าเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง คือ การศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วต่าง ๆ ให้หมดไป^๖

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้พรรณนเกี่ยวกับเหตุที่คนเข้ามาบวชว่า

สาเหตุของบุคคลที่เข้ามาถือบวชในสมัยพุทธกาลมีสาเหตุที่ต่างกัน สรุปได้คือ บุคคลบางคนรู้จักคิดพิจารณา มองเห็นชีวิตของหมู่มนุษย์ในสังคม มีความเป็นไปทั้งทางดีและทางร้าย บางครั้งสังคมก็มีความเสื่อม บางครั้งก็มีความเจริญ แปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หารสาระและความสุขแท้จริงไม่ได้ และบุคคลบางคนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เห็นแต่ความวุ่นวายหาความสุขจากความสงบได้ยาก จึงไม่มีโอกาสที่จะแสวงหาความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้น จึงต้องการที่จะออกไปอยู่ห่างไกลเพื่อที่จะได้มีความสุขสงบ และมีความคิดค้นหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตโดยไม่ถูกรบกวน ด้วยเรื่องวุ่นวายเกี่ยวกับบุคคลอื่น^๗

จากการศึกษาพบว่า สังคมไทยนิยมการบวชมาตั้งแต่โบราณ แม้จะเป็นการบวชเพียงเวลาสั้น ๆ พรรษาเดียวก็ตาม ผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสความสุข ซึ่งเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวันอาจพบได้ยาก ผู้บวชเป็นพระภิกษุจะได้สัมผัสกับความสุขในขณะที่มีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียง ๓ ผืน มีบาตร ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ จะไม่มีความห่วงใย ไม่มีการสะสม ไม่ผูกมัดกับวัตถุอะไรๆ มีอิสระในจิตใจ ทำให้เข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการดำเนินชีวิต คนไทยจึงนิยมให้ลูกหลานบวชมาแต่โบราณ

การบรรพชาอุปสมบท เป็นการปรับวิถีชีวิตชายไทย ให้มองเห็นคุณค่าที่แท้ของชีวิต รู้จักปรับตนให้อยู่ภาวะสมดุล ไม่ขาดไม่เกิน ผู้บวชจะรู้ธรรมชาติของชีวิต รู้หน้าที่ที่ตนจะต้อง

^๖พระธรรมปิฎก, สอนนาค-สอนทิต : ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณต่อสังคม ประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทของไทยจึงถือเป็นวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามที่คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวชซึ่งเป็นการศึกษาอบรมฝึกหัดขัด เกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงามขึ้น จนเป็นคนที่มีสมบุรณ์ที่เรียกว่า “บัณฑิต” หรือ “ทิด” เมื่อสึกหาลาเพศออกมาเป็นคฤหัสถ์

คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวช ก็จึงคิดว่าถึงแม้จะไม่บวชอยู่ตลอดไป แม้แต่จะบวชชั่วคราวระยะหนึ่ง ก็เป็นประโยชน์ที่จะช่วยขัดเกลาให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้น ยิ่งถ้า เป็นผู้ที่อยู่รับผิดชอบสังคมต่อไป ถ้าเป็นคนไม่ได้ฝึกหัดขัดเกลา ไม่พัฒนาตนเองแล้ว ก็จะไม่ สามารถรับผิดชอบสังคม ไม่สามารถไปสร้างสรรค์สังคมได้ แต่อาจจะไปก่อปัญหาแก่สังคมด้วย ซ้ำ ถ้าเขาได้มาบวช มีการศึกษาอบรมดีแล้ว เป็นคนดี มีปัญญา มีจิตใจดีงาม ก็จะไปช่วย รับผิดชอบต่อสร้างสรรค์สังคมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ประเพณีการบรรพชาอุปสมบท จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามใน สังคมไทยขึ้นมาว่า กุลบุตรถ้ามีโอกาสก็ควรจะบวชอย่างน้อยระยะเวลาหนึ่ง เพื่อจะได้ศึกษาอบรม ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทในสังคมไทย ได้มี ความหมายหลายประการที่แสดงออกถึงความกตัญญูของผู้ได้บวช

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทรรศนะเรื่องการบรรพชาอุปสมบทไว้ดังนี้^๔

๑. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนอยากจะช่วยกันทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาให้ เจริญมั่นคงดำรงอยู่ตลอดไปอย่างดีที่สุด ก็คือการได้บวชเข้าไป ศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และ รักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งเป็นการสืบต่อ อายุพระพุทธศาสนา เมื่อเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า ก็เท่ากับเอาพระศาสนาเข้ามาไว้ในชีวิตของตน หรือเอา ตัวเราเป็นที่รักษาพระพุทธศาสนา ถ้าทำได้แบบนี้ ตราบใดที่ชาว พุทธแต่ละคนยังมีชีวิตอยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังอยู่ อย่างนี้เรียกว่า

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๑๖.

การบวชเป็นการแสดงความกตัญญูและเป็นหน้าที่ของ
พุทธศาสนิกชน

๒. เป็นการทำหน้าที่ของคนไทย พระพุทธศาสนาเป็น
มรดกของชนชาติไทย เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยที่เป็นเครื่อง
หล่อหลอมจิตใจในทางคุณธรรมจริยธรรมให้คนไทยประพฤติดีงาม
เป็นหลักให้แก่สังคม ทำให้สังคมอยู่กันได้ด้วยสันติสุข เป็นทรัพย์
สมบัติที่มีค่าสูงสุดประจำชาติไทยที่คนไทยควรช่วยกันรักษาสืบ
ต่อไป การบวชนี้เป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนาที่เป็นทรัพย์
สมบัติของชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทย

๓. เป็นการสนองพระคุณของบิดามารดา การบวชเป็นการ
ตอบแทนคุณของบิดามารดา และทำให้บิดามารดาเป็นญาติของพระ
ศาสนา ดังปรากฏในอดีตว่า พระเจ้าอโศกมหาราช มีความ
ปรารถนาจะเชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนา ได้สอบถามพระ
โมคคัลลีบุตรติสสเถระและท่านพระเถระกล่าวว่า ผู้ถวายบังจัญ
ได้เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติท่านนั้น ส่วนบุคคลผู้ให้กุลบุตรบวชใน
พระศาสนา จึงได้เชื่อว่าเป็นทายาทกับพระศาสนา พระเจ้าอโศก
มหาราช จึงให้พระราชโอรส ชื่อมหินทกุมารบวช มีพระ
โมคคัลลีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ และให้พระราชธิดาชื่อพระนาง
สังฆมิตตา บวชเป็นภิกษุณี มีพระอายุปาติเถรีเป็นพระ
อุปัชฌาย์

การบวชทดแทนพระคุณบิดามารดา มีความหมาย
ลึกซึ้ง เป็นเรื่องความเป็นจริงของชีวิตจิตใจ กล่าวคือ ตาม
ธรรมดาศิลปินดาบยอมรักลูก สุดยอดของความรักก็คือรักลูก
เมื่อรักลูกก็อยากให้ลูกได้ดีมีความสุข ถ้าลูกได้ดีมีความสุข บิดา
มารดาก็มีความสุขด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าลูกไม่ดี ไม่มี
ความสุข บิดามารดาก็มีความสุขทุกข์มาก และถ้าทุกข์เพราะลูก ก็
จะทุกข์ที่สุด เป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง

เมื่อลูกบวชแล้ว อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ได้ศึกษาอบรมพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปก็จะเป็นคนดี จะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้ จะรับผิดชอบครอบครัวและสังคมได้ ซึ่งทำให้นิพพานมีความสุขสบายใจ และเมื่อลูกบวชแล้ว ก็เท่ากับจงนิพพานเข้ามาสู่พระศาสนาด้วย เริ่มตั้งแต่ทำให้จิตใจของนิพพานเข้ามาใกล้ชีวิตพระศาสนามากขึ้น ตลอดจนมีโอกาสไปวัดมากขึ้น เมื่อไปวัดก็ได้ไปพบพระ บางทีก็ได้มีโอกาสฟังธรรมะ และได้เรียนรู้ธรรมะไปด้วย จึงเท่ากับว่าลูกได้ช่วยโน้มน้อมจิตใจของนิพพานเข้ามาสู่พระศาสนา และเป็นญาติของพระศาสนาอย่างแท้จริง

ยิ่งกว่านั้น การที่ลูกบวชแล้วได้ศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ทำให้ได้เห็นคุณค่าของธรรมะแล้วก็นำธรรมะนั้นไปเผยแผ่ให้แก่นิพพานญาติพี่น้องของตน ซึ่งจะช่วยให้จิตใจของนิพพานญาติพี่น้องมีความร่มเย็นเป็นสุขเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็นการตอบแทนพระคุณของท่านในระดับหนึ่ง

เมื่อบุตรสามารถทำได้เช่นนี้ ก็จะให้นิพพานมีความจิตใจที่เป็นสุข มีความเจริญงอกงามขึ้นในทางบุญกุศล กล่าวโดยสรุป บุตรสามารถตอบแทนพระคุณนิพพานได้ ๓ ระดับ คือ

- ๑) เลี้ยงดูช่วยเหลือท่านทางด้านร่างกาย
- ๒) บำรุงรักษาใจของท่านให้เอิบอิมเป็นสุข
- ๓) ชักจูงให้ท่านเจริญสูงขึ้นไปในธรรม มีความดีงาม

และปัญญามากขึ้น

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของการตอบแทนคุณนิพพานด้วยการบวชของกุลบุตรเอง

๔. เป็นการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาตนเอง จุดหมายของการบวชก็คือการพัฒนาชีวิตทั้งในด้านความประพฤติ คือพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งในด้านจิตใจที่จะมีความดีงาม

เข้มแข็งมั่นคงเป็นสุข และในด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจสิ่ง
ทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง

การตอบแทนพระคุณที่บิดามารดาทำกับตนแล้ว สามารถตอบแทนได้ด้วยการ
สงเคราะห์บิดามารดาทั้งด้านกาย ด้วยวัตถุสิ่งของ (เลี้ยงกาย) และด้านจิตใจ (เลี้ยงใจ) ซึ่ง
นอกจากการทำให้บิดามารดาเป็นสุขกายและสุขใจแล้ว พระพุทธศาสนาเห็นว่าการตอบแทน
บิดามารดาตามลักษณะดังกล่าวมายังไม่ใช่เป็นการตอบแทนที่สูงสุด ดังที่พระพุทธพจน์ว่า

การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็น
การทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา
ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคอง
มารดาคด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาคด้วยบ่าข้างหนึ่ง
ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ
และการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การ
กระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอโนบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทน
แก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ใน
ราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ
๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอโนบุตร
ได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ชื่อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง
แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^๕

ในทรรศนะของชาวพุทธ การตอบแทนสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อบิดา
มารดา ได้แก่ การสามารถทำให้บิดามารดามีศรัทธา คือความเชื่ออย่างถูกต้อง มีศีล
คือมีกาย จาวา ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีจาคะ คือการเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
และมีปัญญา คือความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังที่พระพุทธพจน์
ว่า

^๕ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

ส่วนบุตรคนใดสามารถทำให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอัมบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๑๑}

พระพุทธศาสนามีกคิดว่า แม้อัมบุตรจะให้บิดาและมารดานั่งบนบ่าคนละข้าง แล้วปฏิบัติดูแลท่านทั้งสองเป็นอย่างดีด้วยการให้อบอุ่นน้ำหอม อาบน้ำหอม นวด เป็นต้น แล้วให้บิดามารดาถ่ายทอดจาระปัสสาวะบนบ่าของบุตรเองแม้ตลอดร้อยปี หรือจะมอบราชสมบัติคือการสถาปนาให้ท่านเป็นถึงกษัตริย์ ก็ไม่อาจจะทดแทนบุญคุณของท่านที่ทำกับบุตรไว้อย่างมากมายได้ แต่ถ้าบุตรคนใดสามารถทำให้บิดามารดาเข้าถึงธรรม คือมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาได้ บุตรคนนั้นชื่อว่า สามารถตอบแทนบุญคุณของท่านได้อย่างสูงสุด

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เป็นประเพณีที่เนื่องด้วยความกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณ และตอบแทนพระคุณของผู้มีพระคุณ ซึ่งจะก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อกุลบุตรและเป็นเหตุให้คนอื่น ๆ ได้รับอานิสงส์นั้นด้วย ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนไทยนิยมให้กุลบุตรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และคงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนบัดนี้

๔.๒.๒ ประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง เป็นประเพณีไทยที่ได้คติจากพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์นิยมกระทำกัน เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้า คือพระนารายณ์ที่บรรทมสินธุ์อยู่ในท่ามกลาง

^{๑๑}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

มหาสมุทร นิยมทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็น ๒ ระยะเวลา^{๑๑}

จากการศึกษาพบว่า การลอยกระทงถือเป็นประเพณีที่กำหนดไว้เป็นแบบแผน และปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณกาล โดยมีการสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีนิยมของ พุทธศาสนิกชน แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานแล้ว แต่ก็ยังสืบทอดกันมาอย่างมั่นคงในหมู่ พุทธศาสนิกชนไทย ประเพณีการลอยกระทงจะตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับปลาย เดือนตุลาคม หรือกลางเดือนพฤศจิกายน เป็นฤดูกาลน้ำไหลหลากมาจากเหนือ แม่น้ำลำ คลองน้ำขึ้นล้นฝั่ง เรียกเป็นคติพูดติดปากว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” น้ำจะ ทรงอยู่จนเลยวันเพ็ญเดือน ๑๒ ระยะเวลาที่ชาวพุทธทั้งหลายจะทำกระทงด้วยใบตองกล้วยปึกรูป เทียนแล้วจุดไฟ ปล่อยให้ลอยไปในเวลาค่ำคืน เพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าซึ่ง ประดิษฐานอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา หรือนิมมทาในชมพูทวีป โดยมีคติเรื่องราวว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำนัมมทา พญานัมมทานาคราชมีความเลื่อมใส จึงอาราธนาให้เสด็จ ไปสู่นาคพิภพเพื่อถวายสักการบูชา พระองค์จึงเสด็จไปตรัส เทศนาแก่พญานาคราชพร้อมทั้งบริวารแล้วเสด็จกลับ พญานาคราชได้กราบทูลขอสิ่งทีระลึกอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เพื่อเป็นพุทธานุสสติสำหรับไว้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชา ในกาลต่อไป พระพุทธองค์จึงทรงประทานให้ตามความ ประสงค์ โดยประดิษฐานรอยฝ่าพระพุทธรบาทไว้ที่ริมแม่น้ำ นัมมทานทีให้เป็นที่สักการบูชาของพญานาคราช^{๑๒}

จากความเชื่อและความเลื่อมใสเรื่องนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดประเพณีลอยกระทงตาม ประทีปในหมู่ชาวพุทธ ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีในราวแผ่นดินพระมหาธรรมราชาคือ ไทรัชกาลที่ ๔ หรือแผ่นดินพระมหาธรรมราชาธิราชกาลที่ ๕ และนิยมกระทำเป็นประจำ

^{๑๑}จันทร์ ไพจิตร, ประมวลพิธีมงคลของไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๑.

^{๑๒}ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๕๗/๒๔๔

ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันมีปรากฏในหนังสือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นธิดาพระศรีมโหสถตำแหน่งราชครูตระกูลพราหมณ์ ได้เรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับราชประเพณี ๑๒ เดือน ในราชสำนักพระมหาธรรมราชาลิไท มีใจความตอนหนึ่งว่า

ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระร่วงเจ้า (พระมหาธรรมราชาลิไท) รับสั่งให้บรรดาพระสนมนางในเข้าเฝ้าแม่ท้าว นางทั้งหลายตกแต่งกระทงประดับดอกไม้รูปเทียนนำลงลอย น้ำหน้าพระที่นั่งตามประเพณีของโบราณราชประเพณี ทำวศรีจุฬาลักษณ์เองก็ถูกเกณฑ์ด้วย ขณะนั้นยังมิได้รับการสถาปนาเป็นท้าวคงมีชื่อว่า นางนพมาศ อยู่ตามชื่อเดิม ก่อนถวายตัวเข้ามาอยู่ในพระราชวัง นางนพมาศคิดด้วยปัญญาตนเองในขณะนั้นว่า ปกติวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีสายบัวชนิดหนึ่งแบ่งบานดอกออกรับแสงจันทร์ในเวลากลางคืน แปลกว่าสายบัวพันธุ์อื่น ๆ ที่มีดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกบัวที่บานกลางคืนในวันนี้ เรียกว่า ดอกกมุต เป็นดอกบัวพิเศษ ปีหนึ่งมีดอกบานครั้งเดียวในวันนี้เท่านั้น นางคิดว่าสมควรจะแต่งกระทงประดับประทีปลอยนุชาลอยพระพุทธรบาทในวันนี้ให้เข้ากับพิธีพราหมณ์โบราณและตกแต่งเป็นเครื่องสักการะด้วยดอกไม้ที่มีในสมัย จึงจัดเย็บกระทงเป็นรูปดอกกมุต แต่ละกลีบติดประทีปน้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโคนำลงลอยหน้าพระที่นั่ง ปรากฏว่ากระทงของนางนพมาศงามสะดูตามคนทั่วไป พระร่วงเจ้าทรงพอพระทัยจึงรับสั่งถามนางก็ทูลอธิบายเหตุผลให้ทรงทราบ จึงตรัสในที่ประชุมวันนั้นว่า ต่อไปเบื้องหน้าขอให้ทุกคนเอาอย่างนางนพมาศนี้จงแต่งกระทงประทีปลอยในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้เป็นรูปดอกกมุตสืบไป^{๑๑}

บุญมี แทนแก้ว กล่าวว่า

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยกระทงเป็นการหลวงนั้น เรียกว่า “การลอยพระประทีป” โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับทรงเป็นประธาน ณ เรือพระที่นั่งซึ่งจอดลอยอยู่ที่ท่าราชวรดิษฐ์ทั้ง ๓ วัน ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่โตมาก และยังมีเรือพระราชพิธีต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรี เรือชัย และเรือรูปลักษณะสัตว์ต่าง^{๑๔}

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงตัดพิธีกรรมต่าง ๆ ออกบ้าง คงให้เหลือแต่เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัย เพราะเป็นเรือใหญ่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์และเนื่องด้วยพระราชประเพณี ทั้งได้มีการเปลี่ยนแปลงการตกแต่งให้เป็นพิธีบูชาพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยได้เชิญพระพุทธสิหิงค์น้อย มาประดิษฐานบนบุษบกกลางลำน้ำ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช พระราชพิธีนี้ได้จัดทำมาเรื่อยจนถึง รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ได้เปลี่ยนเรือชัยมาเป็นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์แทน และได้นำพระพุทธรูปไชยวัฒนในแผ่นดินมาประดิษฐานในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทนพระพุทธสิหิงค์น้อย^{๑๕}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการลอยกระทงไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนที่ว่าด้วยลอยพระประทีปตอนหนึ่งว่า

การลอยประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่น
เริงทั่วไปของประชาชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวง

^{๑๓} ศิลปากร, กรม, นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๕๕-๑๐๐.

^{๑๔} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๗๕.

^{๑๕} สมชัย ใจดี และบรรจง ศรีวิริยาภรณ์, ประเพณีและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖.

แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธี
สงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระ
ประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่า ลอยโคมลง
น้ำ เช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่า เป็นราชประเพณีซึ่งมี
มาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่าย
เหนือ...^{๑๖}

ข้อความตามพระราชนิพนธ์นี้ แสดงว่าการลอยกระทงเป็นงานนักขัตฤกษ์รื่นเริง
ของคนทั่วไป ไม่ใช่เป็นพระราชพิธีของหลวงเท่านั้น

สำหรับการลอยกระทงแบบการราษฎร์นั้น จะประดิษฐ์รูปกระทงในรูปแบบ
ต่าง ๆ ทั้งนี้แล้วแต่ความพอใจ เหมาะสมและความมีฝีมือในด้านศิลปะ จึงสามารถจะ
ประดิษฐ์ให้เป็นรูปอะไรก็ได้ เช่น รูปดอกบัวบาน รูปพระเจดีย์ รูปพระศตูป และรูปอื่น ๆ เมื่อ
เสร็จเรียบร้อยแล้วก็ปักรูปเทียนไว้ตรงกลาง เพื่อจุดให้เป็นพุทธบูชา แล้วลอยไปตามน้ำ
ท่ามกลางแสงจันทร์แจ่มกระจ่าง สว่างไสวในเดือน ๑๒ ค่ำวันเพ็ญ ยังความปลื้มปิติ ร่าเริง
บรรเทิงใจยิ่งนัก เพิ่มความสมัคสมานสามัคคีขึ้นในหมู่ประชาชน เพราะมีองค์
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขชาวไทย จึงมีความสุขสำราญเบิกบานใจไปทุกถ้วนหน้า
^{๑๗}

ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณกาลตามที่กล่าวข้างต้น ได้มีข้อคิดสอน
ว่า การลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อแม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค เพื่อเป็นการ
แสดงความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นความฉลาดของบรรพบุรุษที่สอนในแง่ศีลธรรม คือ

๑. สอนให้รู้คุณค่า เมื่อเรารู้ใครหรือสิ่งใดมีอุปการะมีประโยชน์ต่อเรา เราก็จะไม่ละเมียด ทำลาย หรือทำให้เสียหายต่อสิ่งนั้น มีแต่จะเกิดพูนบูชา

๒. สอนให้รู้รักษา เมื่อเห็นคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งใด เราก็จะเกิดความรักความ
หวงแหนเอาใจใส่เป็นอย่างดี

^{๑๖} ศิลปากร, กรม, พระราชพิธีสิบสองเดือน, (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๒๕.

^{๑๗} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๐.

วิธีการที่ควรปฏิบัติต่อแม่น้ำลำคลองก็คือ การดูแลบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดี ไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลอันจะทำให้แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย หรือตื้นเขิน โดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำกระทงควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายง่าย เพื่อช่วยรักษาแม่น้ำลำคลองให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป^{๑๔}

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีการลอยกระทง เป็นคติของชนชาติไทยที่ประกอบกสิกรรม ซึ่งต้องมีน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อพืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ จึงมีการลอยกระทงไปตามกระแสน้ำ เพื่อเป็นการบูชาคุณพระแม่คงคา ด้วยความสำนึกถึงบุญคุณของน้ำที่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ได้อาศัยเพื่อการดำรงชีวิตและเป็นการขอขมาลาโทษที่ได้ลงอาบหรือปล่อยสิ่งปฏิกูลลงน้ำ ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้น้ำเกิดความสกปรก โดยความตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจก็ตาม เป็นการบูชารอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ ณ หาดทรายแม่น้ำนัมมทา เมื่อคราวเสด็จไปแสดงธรรมโปรดในนาคพิภพ เป็นการรำลึกถึงพระพุทธรองค์ และเป็นการรักษาประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของไทยเอาไว้ เป็นการปลูกฝังความรู้สึกสำนึกในบุญคุณของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีต่อมนุษย์ มีความรักที่จะช่วยกันรักษาความสะอาดของธรรมชาติ มีความรักในธรรมชาติรอบ ๆ ตัวยิ่งขึ้น ให้ความรู้สึกที่ดีด้วยจิตใจ และจะได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจในประเพณีลอยกระทง

๔.๒.๑ ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาแต่โบราณ ซึ่งหมายถึงเทศกาลของความเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตใหม่ที่สดใสกว่าเก่า เป็นประเพณีที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

^{๑๔}เสนาะ ผดุงฉัตร, “ลอยกระทงบูชาธรรม”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๔๖): ๒๕-๒๗.

คำว่า “สงกรานต์” น. เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ตกวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน (ส. สงกรานต์)^{๑๙}

ความหมายตามคำศัพท์ คำว่า “สงกรานต์” แปลว่า “การย้ายที่, เคลื่อนที่” คือ พระอาทิตย์อย่างขึ้นสู่ราศีใหม่ หมายถึงวันขึ้นปีใหม่ สงกรานต์เป็นพิธีแสดงความยินดีที่ได้มีชีวิตอย่างขึ้นปีใหม่ เรียกว่า รับปีใหม่ ซึ่งตกอยู่ในวันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ เมษายน ของทุกปี แต่วันสงกรานต์นั้น คือวันที่ ๑๓ เมษายน เรียกว่า วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เป็นวันเนา วันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก^{๒๐}

จากการศึกษาพบว่า สงกรานต์ เป็นประเพณีนิยมที่สำคัญซึ่งได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ และคนไทยปัจจุบันก็ยังอนุรักษ์ประเพณีนี้ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษไทย โดยนำมาประยุกต์เข้ากับหลักพระพุทธศาสนา มีการทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย สรงน้ำพระ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรม คือความกตัญญูกตเวทิตาธรรม และนอกจากนั้นก็ยังมี การอาบน้ำขอศีลขอพรผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือตลอดถึงการขอขมาลาโทษในความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ผ่านมาแล้ว หรือจะเรียกว่า อภัยทาน ก็ได้^{๒๑} และการทำบุญปล่อยสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า เป็นต้น ถือว่าเป็นการเสาะเคราะห์ต่ออายุตนเองให้มีอายุยืนนาน

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีเพื่อชีวิต เป็นประเพณีที่มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา^{๒๒} คือ

๑. คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสอยู่ร่วมกันเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตา เช่น ลูกหลานได้มารดน้ำขอพรจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และมอบของขวัญให้แก่ท่านเหล่านั้น รวมทั้งมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

^{๑๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๗๕๐.

^{๒๐}แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

^{๒๑}บัว พลรัมย์, “ประเพณีสงกรานต์”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๒) : ๓๐.

^{๒๒}เสนาะ ผดุงฉัตร, “ประเพณีสงกรานต์”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๓) : ๓๔.

๒. คุณค่าต่อชุมชน ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ร่วมกันทำบุญให้ทาน พบปะสังสรรค์ สนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

๓. คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน พัฒนาวัดวาอาราม สถานที่สาธารณะ ตลอดจนอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สดใส

๔. คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เป็นการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คือการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศาสนทายาท

๕. คุณค่าต่อสรรพสัตว์ ด้วยมีการปล่อยนกปล่อยปลาและสัตว์อื่น ๆ เป็นการให้และต่อชีวิต ด้วยจิตเมตตาการุณย์

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคนไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ได้ทำบุญร่วมญาติตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจากผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

๔.๒.๔ ประเพณีทำบุญตักบาตร

ประเพณีการทำบุญตักบาตรเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นอกจากจะเป็นศาสนกิจที่แสดงถึงความเป็นชาวพุทธแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในทางอ้อมอีกด้วย ดังนั้น การตักบาตรก็คือการนำอาหารมีข้าว กับข้าว ขนม ข้าวต้ม ข้าวที่ทำสำเร็จรูปในลักษณะและเรียกชื่ออย่างอื่นอีกใส่ลงในบาตรพระภิกษุสงฆ์และสามเณร

การตักบาตรจะทำในวันใดก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและศรัทธา แต่อย่าให้เลยเวลาเที่ยงวันซึ่งชาวพุทธถือกันว่าเป็นเวลาวิกาล จะตักบาตรประจำวันคล้ายวันเกิด วันพระ หรือวันธรรมสวนะ หรือในวันเทศกาล เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันขึ้นปีใหม่เป็นต้น ก็ได้ การตักบาตรจึงเป็นการทำบุญแบบง่าย ๆ สะดวก ไม่ต้องมีพิธีการมากมาย และไม่ต้องใช้จ่ายในการแสวงหาวัสดุหรือข้าวของที่จะตักบาตร โดยเราจะใช้

อาหารเช่นเดียวกับที่เรารับประทานที่บ้านเพื่อตัดบาตรก็ได้ แต่อย่านำอาหารที่เหลือจากที่เรา รับประทานมาตัดบาตร

การตัดบาตรไม่เสียเวลามากนักที่พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติเป็นเนื่องนิตย์ การทำบุญตัดบาตรยังเป็นการสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนาไปในตัวอีกด้วย เนื่องจาก พระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นผู้สืบต่อพระพุทธศาสนาโดยตรง เมื่อได้สละโลกียวิสัยแล้ว ออก บวชในพระพุทธศาสนาเพื่อละกิเลสหรือเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธพจน์ ไม่ได้ ประกอบอาชีพอย่างไร มีชีวิตเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยชาวบ้าน จะได้ศึกษาพระธรรมวินัยได้ อย่างเต็มที่ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยดีตามหลักพุทธธรรม และสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วย เพื่อความผาสุกของตนเองและ สังคมส่วนรวม^{๒๓}

จากการศึกษาเหตุการณ์ในพุทธประวัติพบว่า การที่พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาต ในเวลาเช้าเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เป็นพุทธกิจประจำวัน หรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ประการหนึ่ง^{๒๔} ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ซึ่งการตัดบาตรนี้มีมูลเหตุมาว่า เมื่อ พระพุทธองค์ผนวชใหม่ ๆ ยังไม่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เสด็จประทับที่สวน มะม่วง ตำบลอนุปิยะ แคว้นมคธ ช่วงเวลา ๗ วัน พระองค์เสด็จบิณฑบาตผ่านกรุงราชคฤห์ อัน เป็นราชธานีของพระเจ้าพิมพิสาร ชาวเมืองเห็นพระมาบิณฑบาตเป็นครั้งแรก ก็ชวนกันเอา อาหารมาใส่บาตรเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา การตัดบาตรถวายพระสงฆ์จึงถือเป็นธรรมเนียมมา จนบัดนี้ อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้เกด มีพ้อคำสองคน คือ นายตปฺสสะ กับนายภัลลิกะ นำข้าวสัตตมุงสัตตคูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไป ถวาย พระองค์ทรงรับไว้ด้วยบาตร นี่ก็เป็นมูลเหตุของการตัดบาตรด้วย^{๒๕}

^{๒๓}บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๐๘.

^{๒๔}ปุพฺพพนฺเฑ ปิณฺฑปาตญจ ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น พระ ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๕.

^{๒๕}วิ.ม. (แปล) ๔/๖/๑๐., แปลก สนธิกรณ, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๘๓.

วันเทโวโรหณะ หรือที่โบราณเรียกว่าวันพระเจ้าเปิดโลก มีเรื่องว่า ภายหลังจากที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ก็เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์* ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน ทอดพระเนตรอินทกเทพบุตรมานั่งข้างขวา ส่วนอังกูรเทพบุตรมานั่งข้างซ้าย แต่พอเทวดาศักดิ์ใหญ่มาประชุมกัน อังกูรเทพบุตรก็ต้องถอยออกไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนอินทกเทพบุตรนั่งอยู่ที่เดิม

พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะให้พุทธบริษัทรู้ว่า ผลทานที่ถวายแต่ทักษิณบุคคลในพระพุทธศาสนามีผลมาก ที่เมื่อครั้งอังกูรเทพบุตรเป็นมนุษย์ก่อนเอาไฟหุงข้าวยาว ๑๒ โยชน์ ทำทานอยู่ห่มนุ่งกับคนผู้ทุศีล แต่อินทกเทพบุตรเมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งที่เขานำมาเพื่อตนแก่พระอนุรุทธเถระผู้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน

พระพุทธเจ้าจึงตรัสวิธีถวายทานให้ได้ผลมาก ต้องเลือกให้ดีกว่าก่อนจึงถวาย เหมือนพีชที่หวานในนาดี อังคุระไม่เลือกถวาย ทานจึงไม่เกิดผลมาก แล้วตรัสว่า

ทานที่บุคคลให้แล้วในนาบุญใด มีผลมาก

บุคคลพึงเลือกให้ทานในนาบุญนั้น

พระสุคตทรงสรรเสริญการเลือกให้

ทานที่บุคคลให้แล้วในทักษิณบุคคลทั้งหลาย

ในโลกขณะมีชีวิตอยู่นี้ ย่อมมีผลมาก

เหมือนพีชที่บุคคลหวานในนาดี ฉะนั้น^{๒๖}

เพื่อทรงแสดงธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงตรัสอีกว่า

นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีราคะเป็นโทษ

ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากราคะ จึงมีผลมาก

นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีโทสะเป็นโทษ

* สวรรค์ชั้นกามาจรมีทั้งหมด ๖ ชั้น ได้แก่ (๑) ชั้นจาตุมหาราช (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี (๖) ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๕.

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๗.

ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโทษะ จึงมีผลมาก
 นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมิโมหะเป็นโทษ
 ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโมหะ จึงมีผลมาก
 นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีความอยากเป็นโทษ
 ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากความอยาก จึงมีผลมาก^{๒๗}

เมื่อจบเทศนา อังคุรเทพบุตรกับอินทกเทพบุตร บรรลุโสดาปัตติผล พุทธพจน์ดัง
 ปราศกฐ้างตันเน้นให้เห็นถึงอานิสงส์ของการทำบุญตักบาตรแก่พระอริยบุคคลทำให้มีผลมาก
 มีอานิสงส์มาก

ในวันพระเจ้าเปิดโลกหรือวันเทโวโรหณะ พุทธบริษัทได้พร้อมใจกันตักบาตรแด่
 พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วยอาหารที่เตรียมมา ผู้ที่จะตักบาตรมีจำนวนมากเข้าไปไม่ถึงพระ
 จึงเอาข้าวสาละมาหอบ้าง ทำเป็นปั้น ๆ บ้าง แล้วโยนไปถวาย เหตุนี้จึงเป็นที่นิยมทำข้าวต้มลูก
 โยน เพื่อรักษาจารีตประเพณีในการตักบาตรเทโวโรหณะที่เกิดขึ้นในวันนั้น พุทธบริษัท จึง
 นิยมปฏิบัติจนเป็นประเพณีของชาวพุทธในวันแรก ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุก ๆ ปีจนถึงทุก
 วันนี้^{๒๘}

จากการศึกษาพบว่า การทำบุญตักบาตร เป็นการทำบุญแบบที่ทำได้ทุกวัน และ
 การทำบุญตักที่ถือว่าได้บุญมากและถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จะต้องประกอบด้วยสิ่ง
 สำคัญต่าง ๆ เหล่านี้^{๒๙} คือ

๑. วัตถุประสงค์ของที่นำมาตักบาตรจะต้องเป็นของที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์
๒. ผู้จะตักบาตรจะต้องมีความบริสุทธิ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ก็มีใจดี กำลัง
 ให้ก็ทำจิตใจให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน^{๓๐}

^{๒๗} บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๖-๓๕๘/๑๔๕.

^{๒๘} พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตัก
 บาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”,
 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗),
 หน้า ๑๕๕-๑๕๗.

^{๒๙} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๓๐} อ.จ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖.

๑. ผู้รับที่เรียกว่า ปฏิภาห ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์สามเณรจะต้องบริบูรณ์ด้วยศีล หรือมีองค์ของปฏิภาห ๓ ประการ คือ เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ, เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ, เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ^{๑๑}

ประเพณีทำบุญตักบาตรแก่พระสงฆ์ ที่ชาวพุทธปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว ก็เพราะถือว่าพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื้อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างความคิด เพื่อจะได้เข้าถึงความดีสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณต่อพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นผู้สงเคราะห์พุทธศาสนิกชนด้วยธรรมะ ทำให้คนซึ่งปฏิบัติธรรมะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีสังคมที่เป็นสุข ควรที่พุทธศาสนิกชนจะแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระสงฆ์ผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๒} ด้วยความเคารพบูชา โดยการปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ

จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

ต้อนรับด้วยความเต็มใจ

อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔^{๑๓}

เมื่อพุทธศาสนิกชนปฏิบัติตนตามหลักดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต์ และเป็นการเกื้อกูลส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครอง

เรือนทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยกันและกันจึงบรรลุสุทธธรรมอัน

^{๑๑} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๔๘๖.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔/๖๖.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๖.

เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่
 ครองเรือน ย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต
 เสนาสนะและกิลานปัจจัยเภสัชอันเป็นเครื่องบรรเทา
 อันตรายจากฝ่ายภคฤหัสถ์ ฝ่ายภคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนอาศัย
 พระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้วเชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติ
 ของพระอรหันต์เป็นผู้พึ่งพิงใจอยู่ด้วยอริยะปัญญาประพตติ
 ธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอรรถภาพนี้มีความ
 เพลิดเพลิน เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงอยู่ในเทวโลก^{๓๔}

จะเห็นว่า มูลเหตุของพิธีนี้เกิดขึ้น เพราะศรัทธาและความเลื่อมใสของ
 พุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เพื่อหวังความสุขความเจริญในปัจจุบันและ
 อนาคต โดยถือว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนืองนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณ
 งามความดี เพื่อเข้าถึงความดีสูงสุดคือนิพพาน และนิพพานเมื่อเข้าถึงแล้ว ย่อมดับความทุกข์
 ได้จริง ดังนั้นชาวพุทธศาสนิกชนจึงจัดให้มีพิธีการทำบุญตักบาตร เพื่อบรรลุดมมุ่งหมาย
 ดังกล่าว

๔.๒.๕ ประเพณีสารทไทย

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีสารทไทยมีมาเป็นเวลาช้านานก่อนครั้งพุทธกาล ได้
 รับมาจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธร่วมกัน โดยเฉพาะพราหมณ์ถือว่าเป็นการทำบุญ
 ในเวลาที่ต้นข้าวออกรวงเป็นน้ำนม ดังนั้น จึงทำพิธีรับขวัญรวงข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่
 ข้าวในนา ส่วนศาสนาพุทธถือว่าเป็นการทำบุญเพื่อแสดงความยินดีว่า วัน เดือน ปี ได้ล่วงไป
 แล้วด้วยความสวัสดิมีชัย จึงทำพิธีกวณกระยาสารทไปทำบุญเพื่อระลึกถึงพระพุทธองค์และ
 เพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว^{๓๕}

^{๓๔} จุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๔๘๘๖.

^{๓๕} ชัยวัฒน์ คำอินทร์, “ประเพณีวันสารทไทย”, ใน **ชีวิตไทย**, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
 แห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า
 ๑๗๒.

สมัยพุทธกาลถึงคราวที่จะทำบุญสารท พวกที่นับถือพระพุทธศาสนาก็นำเอาเครื่องไทยทานในการทำบุญสารทมาถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ บางพวกที่นับถือทั้งสองอย่าง ก็ทำบุญแก่พระสงฆ์และพราหมณ์ด้วย ดังที่กล่าวกันว่า ทำบุญแก่สมณพราหมณาจารย์^{๓๖}

พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนวิธีการถวายมาเป็นถวายกับผู้ทรงศีล เช่น พระพุทธรองค์ และพระอริยสงฆ์ และมีอานิสงส์ขยายมากออกไปไม่จำกัดบุคคล ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ถวาย นั่นว่าต้องการอุทิศผลบุญนั้นไปให้ใครบ้าง^{๓๗} เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้มีการทำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีการทำพิธีกรวดน้ำหลังการทำบุญ และได้เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ปัจจุบันพิธีกรวดน้ำไม่ใช่เฉพาะทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายเท่านั้น แม้แต่กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี ก็นิยมกรวดน้ำอุทิศกันมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมและเพณีที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมข้อ กตัญญู จะเห็นว่า เป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณทั้งสิ้น สะท้อนให้เห็นถึงน้ำใจ เราจะเห็นว่าการที่คนไทยส่วนใหญ่มีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพราะหวังอยู่ว่าผลแห่งความมีน้ำใจ จะทำให้ไม่ตกทุกข์ได้ยาก และปรารถนาที่ล่วงลับไปแล้วที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้ากรรมนายเวรประเภทหนึ่งก็จะไม่มาหลอกหลอนรบกวนสร้างความเดือนร้อนวุ่นวายด้วยว่าได้รับผลบุญที่อุทิศให้แล้ว

ปัจจุบัน เทศกาลสารทของไทยเรา เป็นการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรด้วยกระยาสารทพร้อมด้วยกล้วยไข่อันเป็นประเพณีขนบธรรมเนียมสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล^{๓๘} นอกจากจะทำบุญแล้ว ก็ยังเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างวงศาคณาญาติและวัดที่เกิดผลทำให้ ความสัมพันธ์ ระหว่างญาติ และวัดกับบ้านแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่น ลูกก็คิดถึงพ่อแม่ผู้ล่วงลับ จึงไปวัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พระสงฆ์ก็ได้อาศัยจุดปัจจัยไทยธรรมที่ชาวบ้านนำมาถวายไปใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อสอนให้คนในสังคมเป็นคนดีมีน้ำใจเสียสละไม่ลืมน้ำใจที่น้องผู้มีพระคุณ ล้วนทำให้คนในสังคมหันมาร่วมมือช่วยเหลือกันจริงใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น ร่วมกันจัดงานศพ พิธีทำบุญ ถวายสังฆทาน หรืออย่างประเพณีสำคัญมีประเพณีสารทไทยเป็นต้น จึงมีความสำคัญ

^{๓๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๓๗}จรรยา สมน้อย, อธิบายพุทธประวัติ น.ธ. ศรี ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๕๑), หน้า ๘๕-๘๗.

^{๓๘}บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๒๒.

ประการหนึ่งในฐานะที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สังคม ศาสนา ประเทศชาติ และมีผลให้คนในสังคมมีความกตัญญูทวาทิช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

สรุปว่า พิศารทของไทยเราทำเพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศให้แก่เปรตทั้งหลาย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ดวงวิญญาณของญาติและเปรตหากตกทุกข์ได้ยาก ให้พ้นจากทุกข์ และหากเสวยสุขอยู่แล้วก็จะได้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงนับว่าเป็นการแสดง ความกตัญญูทวาทิแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ทำบุญนั้นเป็นคนดี เพราะรู้จักพระคุณของผู้มีพระคุณ และได้แสดงออกซึ่งการตอบแทนคุณ ด้วย ส่วนเปรตทั้งหลายผู้มีโชติญาติ หากได้รับส่วนบุญก็เป็นผลพลอยได้ ถือว่าผู้ทำบุญเป็นคน เปี่ยมด้วยเมตตาธรรม กุศลผลบุญที่ทำก็จงจะกลับมาสนองให้ผู้กระทำความบุญประสบความสำเร็จ สุข ความเจริญ เป็นที่รักใคร่ นับถือแก่ผู้รู้จักคุ้นเคยอย่างหนึ่ง และทำเพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ ตัวเอง ในเมื่อตนมีอายุล่วงมาได้ครึ่งปีอย่างหนึ่ง ทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้าน อย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนพึงปฏิบัติ เป็นประจำทุกปี ซึ่งนอกจากเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา และเป็นการอนุรักษวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๔.๒.๕ ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลังย่อมมีภาระจัดการเรื่องศพของผู้ตายตาม ประเพณีทำบุญงานศพ^{๓๓} ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสิ่งที่เรียกว่าญาติธรรม ๆ แปลว่า ธรรมะของญาติ มิตร กล่าวคือ ธรรมหรือหน้าที่ของญาติมิตรต่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้ที่มาร่วมกัน ทำบุญอุทิศไปให้ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความสัมพันธ์กับท่านผู้ล่วงลับเหล่านั้น ในฐานะ ไคฐานะหนึ่ง เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นญาติ เป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย เป็นต้นในขณะที่ยังมีชีวิต อยู่ก็มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีหน้าที่ต่อกัน คบหาสมาคมมีความสุขรื่นเริงสนุกสนานด้วยกัน มี

---

^{๓๓}คำว่า “ศพ” บาลีว่า “จว” สันสกฤตว่า “ศว” ไทยใช้ว่า “ศพ” แปลว่า “ซากผีร่างคนตาย” คนเรา เมื่อตายแล้ว คนอยู่ต้องทำพิธีศพตามสมควรแก่ฐานะไม่ให้เกิดฐานะชนิดที่ว่า คนตายขายคนเป็น และไม่ควรร ปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ทำอะไรเลย อันพิธีเกี่ยวกับศพนี้ มีเรื่องทำกันมาก และได้ทำตามอย่างกันต่อๆ มา เมื่อทำตาม อย่างกันหนักๆ เข้าก็กลายเป็นประเพณีไป ไม่ได้นึกถึงความมุ่งหมายว่า การทำเช่นนั้นทำเพื่ออะไร ถ้ารู้ถึงความ มุ่งหมายด้วย ก็จะทำให้เกิดความนึกคิดที่เป็นประโยชน์ขึ้นอีกมิใช่น้อย- ผู้วิจัย.

ทุกข์ก็ทุกข์ร่วมกันเป็นต้น แต่เมื่อบุคคลหนึ่งล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้อีก เพราะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว มีทางเดียวที่จะทำได้ก็คือการทำบุญอุทิศกุศลไปให้ ถ้าเป็นลูกหลานก็เรียกว่าเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตาธรรม ถ้าเป็นเพื่อนเป็นญาติเป็นมิตรก็เรียกว่าเป็นการบำเพ็ญสังฆธรรม แปลว่า ธรรมคือการสงเคราะห์ ซึ่งเรียกว่าเป็นการบำเพ็ญญาติธรรม คือการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติมิตรจะถึงกระทำต่อกัน^{๔๐}

จากการศึกษาพบว่า พิธีดังกล่าวนี้ ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธได้ยึดถือปฏิบัติ สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน จนเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันประจำว่า หลังจากที่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งในครอบครัวถึงแก่กรรมแล้ว จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้ ซึ่งถือว่าเป็นความผูกพันระหว่างญาติมิตรที่มีต่อกัน เช่น เคยช่วยเหลือเกื้อกูล เคยช่วยทำกิจธุระ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงลับลงไปจึงเกิดความเสียอกเสียใจอาลัยหาหวนรำลึกถึงห่วงใยว่าตายไปแล้ว จะตกทุกข์ได้ยาก เพราะไม่สามารถหยั่งรู้ได้ว่าหลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในคติใด รวมทั้งความเชื่อว่าการทำทานแก่พระสงฆ์ นอกจากผู้วายชนม์จะได้รับผลบุญกุศลแล้ว ผู้วายก็ได้รับส่วนบุญกุศลอันเป็นเหตุให้ตนได้รับความสุขกายสบายใจดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ
ที่ญาติผู้ละไปแล้ว(เปรต)เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
‘ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา
ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา’
ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว”^{๔๑}
ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์
ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนาน
แก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้น โดยพลันทีเดียว^{๔๒}
ญาติธรรมนี้ท่านแสดงออกแล้ว

^{๔๐} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

^{๔๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๑๖.

^{๔๒} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๗.

การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว
ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว
เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มิใช่น้อยเลย^{๔๓}

ทั้งนี้ เป็นผลเนื่องมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่า คนทุกคนมีญาติพี่น้องผู้ล่วงลับซึ่งอาจไปเกิดเป็นเปรตในเปรตโลก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ผลทานที่ทายกบำเพ็ญแล้วนั้น จะถึงแก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปเกิดในเปรตวิสัยแน่นอน ไม่มีใครเลยจะไม่มีญาติพี่น้องที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทุกคนมีญาติไปเกิดเป็นเปรตทั้งสิ้น^{๔๔} ดังนั้น เมื่อบุคคลล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ เพราะบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้วย่อมได้รับทักษิณาทานที่มีผู้ทำบุญอุทิศถวายไปให้ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ทักษิณาทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ภูมิกแก่เปรตนั้น โดยทันที ลิ่นกาลนาน^{๔๕} ในคัมภีร์มงคลัตถปิณีได้กล่าวถึงฐานะของผู้ล่วงลับที่จะได้รับส่วนบุญจากการอุทิศของญาติ ได้แก่ ฐานะของผู้ที่เกิดในภพเปรต เนื่องจากว่าในภพอื่น ๆ นั้น สัตว์ย่อมมีอาหารเป็นประจำของภพนั้น ๆ ส่วนภพเปรตไม่มีอาหารอื่นใด นอกจากส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้เท่านั้น^{๔๖} ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีญาติได้ถึงการล่วงลับไป จึงมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไป วิธีทำบุญที่ดีที่สุด คือ ทำกุศลที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ เช่น นิมนต์พระสวดอภิธรรม แสดงพระธรรมเทศนา ทำบุญครบ ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน ครบ ๑๐๐ วัน ถวายสังฆทาน บวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ซึ่งจะทำให้ผู้วายชนม์ได้รับกุศลบุญทั้งสิ้น^{๔๗}

ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้ ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวไทย มีอิทธิพลส่งเสริมให้คนไทยมีความกตัญญู ความมีน้ำใจ ความสัมพันธ์

^{๔๓} จ. พ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗.

^{๔๔} อ. ท. ส. ก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๕.

^{๔๕} จ. พ. เ. (ไทย) ๒๖/๑๓/๑๗๐.

^{๔๖} ม. จ. ค. (บาลี) ๑/๓๓๖/๓๑๔-๓๑๕.

^{๔๗} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

ผูกพันระหว่างวงศาคณาญาติและวัดกับบ้าน รวมทั้งสันติสุขของผู้คนในสังคมปรากฏอย่างเด่นชัด ประเพณีดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากความกตัญญู อันเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า หลักคำสอนในมงคลข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู ได้หยั่งรากฝังลึกลงในจิตใจของผู้คน โดยแสดงออกมาทางความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ดังนี้

คำว่า กตัญญูกตเวที คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคลที่กระทำแล้วทั้งแก่ตนเองและแก่ส่วนรวม ตลอดถึงสถาบัน สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม และพยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันด้วยความสำนึกในบุญคุณของคนอื่นที่ทำได้แล้วแก่ตน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ความกตัญญูในวิทยานิพนธ์นี้มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูชั้นสามัญ ได้แก่ การรู้อุปการะที่คนอื่นทำให้แก่ตนเป็นส่วนตัว และกตัญญูชั้นสัตบุรุษ ได้แก่ การรู้คุณงามความดีที่คนผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือทำความดีที่เกื้อกูลแก่ส่วนรวม ไม่ว่าจะทำให้แก่ตนหรือไม่ก็ตาม โดยความบริสุทธิ์ใจ ส่วนกตเวที มี ๒ ลักษณะ คือ ประกาศคุณท่าน ได้แก่ ประกาศความดีของผู้พระคุณต่อตน หรือด้วยการปฏิบัติตนเป็นคนดี และ ทอบทแทนคุณท่าน ได้แก่ การตอบแทนด้วยวัตถุสิ่งของ ด้วยการรับใช้ดูแล ด้วยความเคารพเชื่อฟัง

สิ่งที่ควรแสดงความกตัญญู มี ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครุอาจารย์ และญาติ ผู้เป็นบุญพการีบุคคลที่มีอุปการคุณมาก ซึ่งผู้ได้รับอุปการคุณจะต้องแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อตามความเหมาะสม

๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีอุปการคุณต่อคนทั้งประเทศ โดยที่ผู้ได้รับอุปการคุณจะต้องแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อสถาบันให้ถูกต้องตามความเหมาะสม

๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นสัตว์มีคุณต่อมนุษย์ โดยที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติด้วยความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ บำรุงเลี้ยงรักษาให้เป็นสุขตามความเหมาะสม

๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ต้องต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แก่ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ สถานที่ วัตถุสิ่งของ ต้นไม้ และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ซึ่งล้วนแต่มีอุปการคุณและคุณประโยชน์ต่อคนทั้งนั้น

ประโยชน์ของความกตัญญู และโทษของการไม่มีความกตัญญูทั้งต่อตนเองและต่อสังคม บุคคลผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีและรักษาความดีไว้ได้ เป็นผู้น่าคบค้าสมาคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ความกตัญญูยังทำให้คนในสังคมช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยอยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุข ส่วนโทษของการไม่มีความกตัญญู ย่อมทำให้ตนเองและสังคม มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเสื่อม หากคนคบค้าสมาคมได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งตนเองและสังคม ย่อมจะได้รับโทษของการไม่มีความกตัญญู

หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู คือ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ฌราวาสธรรม ๔ โภคอาทิยะ ๕ การวะ ๖ สาราณียธรรม ๖ ทิศ ๖ สัปปริสธรรม ๗ ความไม่ประมาท ส่วนหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความกตัญญู คือ อกุศลมูล ๓ มัจฉริยะ ๕ อบายมุข ๖ มานะ ๘ อาฆาตวิตถุ ๘ ความประมาท

ความกตัญญูมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมและประเพณีไทยอย่างยิ่ง มีบทบาทอันจะทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตน โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวที อันจะขยายผลในสังคมที่กว้างออกไปความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ก็จะหมดไป ตลอดถึงสภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย คนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ ทู่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

วัฒนธรรมและประเพณีไทย เป็นเครื่องล้อมเกลาอุปนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของธรรมชาติให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ โดยส่วนลึกแล้วขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข

ความกตัญญูทวดที่เป็นคุณธรรมของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดั่งาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูทวดไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น ประเพณีบรรพชาอุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในวิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาตามหลักความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น มีประเด็นที่จะศึกษาวิเคราะห์ได้หลากหลาย คือ

๑. ศึกษาเรื่องความกตัญญูทวดในประเพณีแต่ละภาคของประเทศไทย
๒. ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวความคิดของนักปราชญ์จีน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

กรมศิลปากร. นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ,

๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ ฉบับมาตรฐาน.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

จรูญ สมน้อย. อธิบายพุทธประวัติ น.ธ. ตีรี ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑.

จันทร์ ไพจิตร. ประมวลพิธีมงคลของไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : วัฒนา

พานิช, ๒๕๔๗.

บุญมี แทนแก้ว. ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส

โตร์, ๒๕๔๗.

- ป. หลงสมบุญ, พ.ต.. **พจนานุกรมมคธ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำ
จัดพิมพ์, ๒๕๔๐.
- แปลก สนธิรักษ์. **พิธีกรรมและประเพณี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.
- พระครูถวิลญาณสิทธินันท์ (สมาน กลุยานธมฺโม). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). **กัตถัญญกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี**.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ศิลปศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- พระธรรมธีรราชฆาโมณี (โชคก ญาณสิทธิ). **มงคล ๓๘ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **คนไทยกับป่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____. **คนไทยกับสัตว์ป่า** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก
จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.
- _____. **ธรรมบุญชีวิต**. (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์**. (ฉบับประมวลศัพท์). พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. (ฉบับประมวลธรรม). พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. **พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พัฒนาวัฒนธรรมในตัวคนไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ . สอนภาคสอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒.

_____ . ๓ ไตร. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.

พระธรรมวิสุทธิทศาจารย์. ความกตัญญู การตอบแทนพระคุณพ่อแม่และแม่. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา. (มปป.)

พระมหาสังเวย ธรรมเนตติโก. ความอัครจริยในพระธรรมวินัย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

พระสิริมังคลาจารย์. มงคลตฤทที่ปนิยา ปฐม ภาโค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พระสิริมังคลาจารย์. มงคลตฤทที่ปนิยา ทฤติโย ภาโค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พุทธทาสภิกขุ. กตัญญูกตเวทที่ป็นรุ่มโพธิ์รุ่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๓๖.

_____ . บรมธรรมภาคปลาย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๒๕.

_____ . พุทธจริยา. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.

_____ . พ่อแม่สมบูรณ์แบบ. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์,
๒๕๒๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

วีระชัย มีชอบธรรม. สร้างเสริมประสพการณ์ชีวิต ๖. กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษร
บัณฑิต, ๒๕๒๗.

สมชัย ใจดี และบรรยง ศรีวิริยาภรณ์. ประเพณีและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร
: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (พิมพ์ ธรรมโร). มงคลยอดชีวิต. (ฉบับสมบูรณ).

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ, (จวน อุฏฺฐายี). มงคลในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๒.

สมบูรณ สุขสำราญ. พุทธศาสนา พระสงฆ์ กับวิถีชีวิตสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :

บริษัทประชาชน จำกัด, ๒๕๒๗.

สมภพ ชีวรัฐพัฒน. มงคลกับคุณภาพชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : นานา

สิ่งพิมพ์, ๒๕๔๐.

ฯพณฯ ทวี บุญยเกตุ. พ่อสอนลูก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔.

(๒) บทความ

ชัยวัฒน์ คำอินทร์. “ประเพณีวันสารทไทย”, ใน **ชีวิตไทย**, สำนักงานคณะกรรมการ

วัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

บัว พลรัมย์. “ประเพณีสงกรานต์,” พุทธจักร ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๒)

: ๓๐.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทิฎฐิ และ

ผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน

สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๗. หน้า ๑๔๗-๑๖๒. รวบรวมและ

จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สัทธา อริยธกัณต์. “บุญสารท แชนโค่นดา”, ใน **ชีวิตไทย**. สำนักงานคณะกรรมการ

วัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบูชาพญาแถน, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

เสนาะ ผดุงฉัตร. “ลอยกระทงบูชาธรรม,” พุทธจักร, ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๑๑ (พฤศจิกายน

๒๕๔๖) : ๒๕-๒๗.

(๓) วิทยานิพนธ์

โกวิทย์ ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชา ศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

พระมหาเจิม สุวโจ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”. **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาเทวินทร์ คุรุฑแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคลัตถปิณี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาธีระพล สุขแสง. “การศึกษาคำสอนเรื่องกิเลสในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย. “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาภูเนต จันทรจิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาสมชาย เกิดแก้ว. “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตัดขาดของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และ

- อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.
- พระมหาสุชาติ นาคโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาสุชิน สุชีโว. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนา เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระมหาสุพัฒน์ กลุยาณมฺโม. “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหามวด สุกกมฺโม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพใน พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระมหาอรุณ อรุณมฺโม. “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของ ชาวอีสาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาอุทัย มูลแก้ว. “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”. **ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.
- แม่ชีดวงพร กำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในชั้นมปัทฐกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิต วิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- วรพจน์ ทองใบ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษา เปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพยางค์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง

จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย
อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”. **ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.**
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.
สมคิด เหลาฉลาด. “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียน
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”. **หลักสูตรพัฒนาชุมชน
มหาบัณฑิต.** สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๒.
สมสุดา ผู้พัฒน์ และจุฬารัตน์ วัฒนนะ. **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล
๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูทเวที.** กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.
อำนวยการเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูทเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ”
(ทองย้อย กิตติทินโน)” **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาสา
รตศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Chakravarti, Uma. **The Social Dimensions of Early
Buddhism.** Delhi. : Munshiram
Manaharal, 1996.
Keown, Damiew. **The Nature of Buddhist Ethics.**
New York : University of New York Press,
1989.
Ratnapala, Nanda. **Buddhist Sociology.** Delhi : Sri
Satguru Publications, 1993.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อผู้วิจัย : พระมหาบุญทอง คุณาธโร (มหา)
- วัน เดือน ปีเกิด : ๑๐ ธันวาคม ๒๕๑๖
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๔๓ หมู่ ๒ บ้านหนองเม็ก ต.หนองช้างใหญ่
อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี
- พรรษา : ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๕ ณ วัดบ้านหนองเม็ก ต.หนองช้างใหญ่
อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี
- อุปสมบท : ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕ ณ วัดมรรณพาราม แขวงเสาชิงช้า
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : น.ธ.เอก ณ วัดบุญมีนศรัทธาราม สำนักเรียนจังหวัดกำแพงเพชร
: ป.ธ.๖ ณ วัดมรรณพาราม สำนักเรียนวัดมรรณพาราม
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
: ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ เอกการสอนสังคม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๔๒/๒๕๓๕
: เข้ารับการศึกษาระดับปริญญาโท ณ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๒
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดมรรณพาราม ๒๖๑/๔ ถนนตะนาว แขวงเสาชิงช้า
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
- หน้าที่การงาน : เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดมรรณพาราม
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
: เคยเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมสำนักศาสนศึกษาวัดเปรมประชา
ต.บางพูน อ.เมือง จ.ปทุมธานี

: เคยเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประจำ
จังหวัดลำปาง วัดจองคำ ต.บ้านหวด อ.งาว จ.ลำปาง